

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України

**Пияцтво проти тверезості: соціокультурні трансформації в Галичині та
на Буковині в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти — другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, групи 601
Спеціальність 032 «Історія та археологія»
Вайпан Ксенія Дмитрівна
Керівник: к.і.н. доц. Скорейко Г. М.

Рецензент: _____

Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 3

від «24» листопада 2021 р.

Зав. кафедри _____ проф. Ботушанський В.М.

Пияцтво проти тверезості: соціокультурні трансформації в Галичині та на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст.

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I. Алкоголь як соціокультурний фактор в історії українського народу.	
1.1.Розвиток культури споживання алкоголю: історична ретроспектива.....	13
1.2. Корчма як соціальний інститут	23
Розділ II. Алкогольна промисловість в умовах модернізаційних процесів другої половини XIX – початку XX ст. на західноукраїнських землях.....	32
2.1. Проблема пропінації на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.....	32
2.2. Єврейський фактор у поширенні пияцтва.....	42
Розділ III. Виникнення та поширення руху тверезості в Галичині та Буковині в другій половині XIX - на початку XX ст.....	53
3.1.. Поширення пияцтва на теренах Галичини та Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст.....	53
3.2.. Антиалкогольний рух серед українського народу в австрійській імперії.....	63
Висновки	81
Список використаних джерел та літератури.....	89

Вступ

Актуальність дослідження: Вживання алкогольних напоїв відоме людям з незапам'ятних часів. Їх виробництво й реалізація супроводжували розвиток людської цивілізації та змінювалися і вдосконалювалися паралельно із загальним суспільним прогресом. Можемо стверджувати, що поряд з релігійними, соціально-економічними, політичними, культурними, іншими факторами реальний вплив на розвій більшості народів світу мав «алкогольний чинник», який вагомо впливав на формування їхнього менталітету, укладу життя, добробуту життя, фізичного та морального здоров'я.

Надмірне вживання алкогольних напоїв зумовило поширення такого складного соціального явища як пияцтво. В міру того як людські спільноти починали усвідомлювати його негативні наслідки, що проявлялося у різних життєвих сферах, посилювалася боротьба за обмеження чи повну заборону вживання міцних трунків. Які в XIX ст., це впливає у потужні масові суспільні рухи, що опановують цілі країни та континенти.

Більшість людства усвідомлює шкідливі наслідки пияцтва, проте не може від нього відмовитися. Це ще один порочний парадокс земної цивілізації, бо людство, зокрема так само розуміє небезпеку війни та безлічі інших численних лих, що несуть глобальну загрозу, але продовжує у великій кількості продукувати зброю та різні отрути для свого ж самознищення. Ці явища мають глибокі коріння. Такий стан речей зумовлюється як віками сформованими традиціями і стереотипами, так і сучасними інтересами і прагненням різних суспільних верств, владних структур, врешті, цілих держав. У той же час нагромаджено величезний досвід та багатющій арсенал, форм і методів боротьби з алкоголізмом, але їх поки що недостатньо для успішного протистояння та ліквідації цього суспільного лиха.

Проте, не варто відкидати деякі позитивні моменти які привносить вживання алкоголю та його виробництво так сучасні дослідники підтверджують все ж, що помірне вживання робить людей більш товариськими та комунікативними, що в контексті історичному звичайно може бути ще одним фактором для вивчення прийняття того чи іншого рішення чи укладання договору. Саме ж виробництво п'яних трунків може приносити досить значні прибутки і відігравати не останню роль в економіці країни і бути тією сферою з якою можуть асоціювати державу і не завжди, це негативна реклама.

Проблема вивчення історії алкогольної політики та боротьби за тверезість в Україні відзначається актуальністю, злободенністю та має величезну практичну значущість. Протягом принаймні останнього тисячоліття споживання міцних напоїв вагомо впливало на формування укладу життя, традицій і, зрештою, генофонду українського народу. З іншого боку почергові піднесення та занепаду переживала боротьба з пияцтвом, яка проявлялася в різних формах і приносила неоднакові наслідки. Проте можемо стверджувати, що, крім, безглуздої волюнтариської «горбачовської антиалкогольної кампанії» 1985 — 1987 рр., що обернулася для України фатальними економічними і моральними втратами. Протягом останнього тисячолітнього періоду розвитку українського народу важко знайти аналог такого безпрецедентного за характером і результатами руху тверезості, які пережили західноукраїнські землі, у XIX — на початку XX ст.

Сьогодні в Україні постає нагальна проблема алкоголізації суспільства. Виникає питання щодо обмеження часу продажу алкоголю, вилучення контрафактної продукції, закриттям так званих «рюмочних». У суспільстві все частіше порушується питання про боротьбу з пияцтвом і тими явищами, до яких воно призводить. Досвід минулого є одним із способів подолати цю згубну пристрасть, адже найактивніша робота проводилася представниками держави, духовенства, інтелігенції, товариств у боротьбі з цією недугою в період другої половини XIX — початку XX століть.

Значний потенціал для розвитку отримує новітнє відродження руху, зокрема той його струмінь, який розгортається під проводом греко-католицького духовенства. Загальновідомо, що історичний розвиток «по спіралі» зумовлює повторення і схожість суспільних процесів і явищ на його окремих етапах. Але зважаючи на різне суспільно-політичне становище України у ХІХ- на початку ХХ ст., з одного боку та сьогодення, з іншого, не може не вражати ідентичність впливів і наслідків «алкогольного фактора» на життєдіяльність українського народу. Зважаючи на це, закономірно зростає інтерес до історичного аспекту проблеми алкогольної політики, а особливо досвіду і традицій боротьби з пияцтвом.

Мета дослідження: полягає у тому, щоб, спираючись на широку джерельну базу та узагальнюючи здобутки опублікованих наукових і публіцистичних праць з цієї теми, показати історичний розвиток алкогольної проблеми на теренах України, зокрема на західноукраїнських землях та розкрити етапи організаційно-ідеологічного становлення, характер і здобутки руху тверезості на західноукраїнських землях у кінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань;

- визначити рівень наукової розробки проблеми;
- висвітлити питання, виробництво і споживання алкогольних напоїв;
- показати драматичну картину щодо розмірів та наслідків пияцтва серед українського народу;
- проаналізувати основні напрями роботи держави, церкви та їхніх представників щодо подолання цього явища.

Об'єктом дослідження: є соціокультурний аспект алкоголізму в Галичині та Буковині у досліджуваний період

Предметом дослідження: є роль тверезницького руху в аспекті соціокультурного розвитку Галичини та Буковини з середини ХІХ — на початку ХХ ст.

Хронологічні рамки: дослідження охоплюють середина ХІХ — початок ХХ ст. — відносно цілісний період зародження і формування організаційної структури та ідеології руху тверезості, який перетворився на самостійний вагомий чинник національного життя Галичини та Буковини. Нижня межа обумовлена початком громадянського руху за тверезий спосіб життя на західноукраїнських землях з середини ХІХ ст. Верхня межа 1914 р. зумовлена початком Першої світової війни в якій Галичина та Буковина була безпосереднім театром воєнних дій, що поклав початок принципово новому етапу антиалкогольного руху.

Територіальні межі: охоплюють передусім Галичину (під якою розуміємо лише українську етнічну територію, що відповідає традиційній історичній назві «Галиція») - прадавню частину українських земель, що пройшла складний шлях історичного розвитку. Також охоплюють австрійський коронний край герцогство Буковина. Нині південна частина краю перебуває у складі Румунії (Сучавський повіт), а північна належить Україні (центральна та західна частина Чернівецької обл.)

Методи дослідження: ґрунтується на базових принципах історизму, багатофакторності (вплив різноманітних чинників на генезу виникнення проблеми пияцтва серед українців австрійської імперії) . Використано синтез різноманітних дослідницьких методів, серед яких можна виділити: історико-порівняльний, проблемно-хронологічний метод було використано в процесі дослідження особливостей трансформації антиалкогольного руху та як сам рух змінював структуру суспільства.

Огляд літератури: джерельна база основою її становлять матеріалами преси, етнографічними і фольклорними матеріалами, а також художньою, публіцистичною та мемуарною літературою.

Під час дослідження було використано, архівні документи, українські періодичні видання, що виходили на Західній Україні до 1914 року, а також пізніше в діаспорі та Україні. Матеріали преси більш точно можуть передати політику самої влади щодо алкогольної політики та реакцію

загалом на неї суспільства і передають наслідки в прийнятті тих чи інших рішень й культурне становище. Вони ж стали основним джерелом щодо вивчення процесу виникнення та розвитку руху тверезості. Особливе місце серед них належить часопису «Діло» [9] (1880-1939 рр.) та «Буковина» [3] (1885-1918 рр.). Часопис висвітлювали і досліджували події в Галичині та Буковині події пов'язані з антиалкогольним рухом. Так в них ми можемо знайти колонки присвячені саме про діяльність антиалкогольного руху їх успіх чи невдачі. Чи можемо дізнатися про саме явище алкоголізму.

Так, як боротьбу з пияцтвом зрештою розпочинає духовенство то важливим в цьому плані постають їхні проповіді, також звернення різноманітних громадських та політичних організацій. Ще до тогож вони можуть нам розповісти про на що опиралися при подалання пияцтва, як змінювалися погляди, методи і.д.

Зважаючи на особливості теми дослідження, при вивченні її окремих аспектів зростало значення найрізноманітніших фольклорних та етнографічних матеріалів, а також літературних та публіцистичних творів, які сприяли відтворенню соціально-побутових умов життєдіяльності українського селянства. Зокрема збірки пісень та приказок, драматичні, прозові та поетичні твори особливо І. Франка [114], Ю. Федьковича, А. Чайковського [115] . Також етнограф Л-А. Симигинович-Штауфе, у своїй творчості неодноразово згадував про корчму. Варто виділити також, працю К. Е. Францоza який зміг у своїй праці передати образи українського народу через зібрані українські народні пісні та думи, також він показує величні та сумні події в українській історії. Ці матеріали, дали можливість глибшому відтворенню тієї морально-психологічної атмосфери, в якій існував український народ, що попри цілеспрямовану політику споювання все-таки зберігав природне здорове начало як запоруку духовного і фізичного самозбереження.

Історична література загалом можна розділити наступним чином : 1) роботи, які написані в Галичині та Буковині до 1914 р., 2) праці радянських істориків , 3) історичні дослідження з 1990 р.

Одні з перших дослідників які спробували висвітити алкогольну політику на Галичині В.Нагірний та В. Навроцький, [17] які описуючи таке явище як пропінація зуміли при цьому дослідити масштаби виробництва алкоголю його реалізацію і висвітлити розміри пияцтва серед населення.

Також про боротьбу з алкоголізмом згадував відомий буковинознавець Раймунд Кайндль [64]. Пов'язували економічну відсталість регіону саме з надмірним споживанням алкоголю дослідники В. Барвінський, К. Левицький, зазначали що саме це не дає краю економічного піднесення. Одна з перших з праць яка показує діяльність антиалкогольного руху в Галичині «За тверезість» І.Раковського і І. Герасимовича «Проти алкогольна боротьба», та «Як домагатись скасування коршем?». Дослідники висвітлили в першу чергу діяльність руху за тверезість, головних діячів і позитивні наслідки від їх діяльності, у їх працях зазначили про причини поширення пияцтва показали: економічні, моральні, наслідки до яких призводить надмірне вживання алкоголю. Також вони показали основну періодизацію руху та яким чином відбувалася боротьба з цим цим явищем. Варто відмітити діяльність греко-католицького духовенства в боротьбі з алкоголізмом не була показана дослідниками, лише світський струмінь руху. Деякою мірою важливість антиалкогольної боротьби та її наслідки висвітлив М.Грушевський у своїй праці «України-Руси» [45].

Що ж до висвітлення теми алкоголізму на теренах західної України в досліджуваний період то цьому явищу в радянській історичній літературі не акцентовано значної уваги. До ґрунтовних праць можна віднести працю Н. Мірчук «Пастка для розуму» (Львів 1991 р.), так в роботі висвітлюється періодизацію руху за тверезість та проведені паралелі руху в Україні і з антиалкогольним рухом який діяв в інших країнах. Також, можемо відмітити дослідників Г. Ковальчака, І. Васюти, М. Герасимовича [42] та ін. які

висвітлюючи економічні питання України, але при цьому у рамках дослідження сільського господарства, торгівлі, промисловості, та гуральництва, вони досить дельно вивчили питання, щодо алкогольної політики австрійської влади. При цьому варто відміти, що опиралися дослідники на дані офіційної статистики цим їх дослідження, ще більш виділяються на фоні інших.

Безпосереднім дослідженням алкогольної політики та рухом за тверезість серед сучасних істориків українських приділяється незначна увага. Та при цьому варто відзначити Я. П. Хімки, який на основі періодичних видань та інших наявних матеріалів, досліджував роль греко-католицького духовенства та народних читалень у розвитку українського національного руху і в рамках цього звернув увагу їх боротьбі за пробудження народних мас. На відміну від більшості авторів, Хімки далекий від ідеалізації цього процесу, тому приділяє велику увагу формалізму та іншим негативним явищам, які закономірно виникають у непростій і складній сфері боротьбі з алкоголізмом.

Окремої уваги заслуговує публікація статті С. Гринюк, «Селянство і алкоголь у Східні Галичині в кінці XIX ст.» Найважливіше, те що дослідження опиралося на дані офіційної статистики, опрацюовуючи матеріали дослідниці застосувала підходи і оціночні критерії, які практикуються в західній історіографії. Відповідно і висновки до дослідження досить несподівані і показує нові сторони проблематики.

Істориків доби незалежності які б ґрунтовно займались висвітленням алкогольної політики та боротьби з пияцтвом досить иала кількість. Та, варто при цьому зазначити дослідження в цій царині В. Лаби, краєзнавця який вже довгий час висвітлює, цю проблематику. Так, варто відмітити його роботу «Не пийте, хлопці, Вкраїна просить. Історія боротьби галицьких українців за своє духовне визволення» (Львів, 2000) [64]. Так, він у своєму дослідженні звертає особливу увагу на роль в антиалкогольній боротьбі греко-католицької церкви. Одна, з найґрунтовніших праць яка цілісно, та

поетапно висвітлює антиалкогольний рух на Галичині написана Б. Савчуком «Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX- 30-х роках XIX ст.» (Івано-Франківськ, 2001) [93]. Так, в ній висвітлюється причини поширення та загалом описується алкогольний фактор в історії України і також висвітлені основні етапи руху за тверезість.

Також сучасні дослідники досить мало приділяють уваги проблемі висвітлення, розвиток алкогольних закладів на західноукраїнських землях.

Також варто, відмітити дослідження сучасного буковинського історика В. Ботушанського, який у своїй праці «Сільське господарство Буковини (друга половина XIX початок XX ст.)» (Чернівці, 2000) [38], де автор вичерпно висвітлює економіку краю під австрійським владою: розвиток сільського господарства аграрні відносини, та перехід від феодальних до ринкових на Буковині. М.Чучка «И взять Бога на помощь: Соціально—релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу)» [105]. В праці вивчено церковно-релігійне життя в Молдавському воєводстві та імперії Габсбургів. Розглянуто, розвиток формування адміністративно-територіального та церковно адміністративного устрою буковинських терен. Проаналізовано дані про кількість населення в краї між конфесійні відносини.

Згадують цю проблему і сучасні буковинські дослідники. Г. Скорейко [97], Г. Кожолянко, О. Гнатчук, О. Добржанський [47], та інші, однак спеціального наукового дослідження з цієї проблематики практично немає.

В українській історіографії поки що відсутні комплексні оригінальні дослідження, які б стосувалися формування алкогольних закладів — корчем, шинків тощо — на різних етапах історичного розвитку України. Цю прогалину певною мірою компенсують праці російського дослідника І.Прижова, який досить глибоко і об'єктивно прослідкував становлення корчми в Південно — Східній Русі (Наддніпрянській Україні) у XII — XIX ст.

Серед сучасних російських учених відзначимо монографію В. Похльобкіна «Історія водки» (1994 р.) [87], в якій на основі широкого джерельного матеріалу прослідковується виникнення і розвиток винокуріння в Росії в XII-XIX ст. Зокрема автор багато уваги приділив з'ясуванню питань походження назв спиртних напоїв, технічного вдосконалення процесу їх виробництва, державній політиці у цій сфері тощо. . Розвиток гуральництва, як і інших галузей господарства Галичини, активно досліджував Ф. Буюк . Спираючись на матеріали офіційної статистики, він показав основні фактори, що визначали розвій винокуріння і водночас розкрив його зворотні впливи на становище в інших галузях економіки. Таким чином, проблема алкогольної політики та руху тверезості на Західній Україні у XIX ст. — кінці 30-х років XX ст. відзначається науковою та практичною актуальністю і значущістю. Вітчизняні історики ще не приділили їй вивченню належної уваги, хоча для цього існують солідна джерельна база та інші необхідні передумови. Виходячи з такого становища, спробуємо якомога об'єктивніше і глибше підійти до висвітлення цієї складної і делікатної теми, щоб, не вдаючись до критиканства, але й не обминаючи гострих кутів, показати, яку роль відігравали міцні трунки у житті багатомільйонної частини українського народу протягом понад столітнього періоду її перебування під владою чужоземних режимів і як здорові сили нації піднімалися на запеклу і безкомпромісну боротьбу з таким соціальним лихом, як пияцтво.

Таким чином, проблема алкогольної залежності та руху тверезості на західноукраїнських землях у кінці XIX — на початку XX ст. відзначається науковою та практичною актуальністю і значущістю. Вітчизняні історики ще не приділили їй вивченню належної уваги, хоча для цього існує солідна джерельна база та інші необхідні передумови

Аналіз вміщених у них матеріалів сприяв повнішому вирішенню проблеми чисельності, характеру розміщення та діяльності братств тверезості у різні історичні періоди. Поряд із загальновідомими

виданнями, зокрема й енциклопедичними словниками Брокгауза-Ефрона [та братів Гранат тут виділимо сучасну «Енциклопедію алкоголя» (Москва, 1998), яка присвячена найрізноманітнішим — соціальним, економічним, психологічним та іншим проблемам цього складного і багатогранного явища.

Таким чином, проблема алкогольної залежності та руху тверезості на західноукраїнських землях у кінці XIX — на початку XX ст. відзначається науковою та практичною актуальністю і значущістю. Вітчизняні історики ще не приділили їй вивченню належної уваги, хоча для цього існує солідна джерельна база та інші необхідні передумови.

Розділ I. Алкоголь як соціокультурний фактор в історії українського народу.

1.1. Розвиток культури споживання алкоголю: історична ретроспектива

Виробництво , споживання алкогольних та тонізуючих напоїв завжди відігравали важливу роль в історії українського народу. Крім того, алкоголь часто відігравав не останню роль в суспільному, економічному, політичному, духовному та культурному творенні українського народу.

На території України здавна склалися традиції вживання та виробництва алкоголю. Перший п'яний напій, який був поширений не лише серед слов'ян, а й по всій Євразії, було вино. «прабатьківщиною якого вважається Закавказзя, зокрема район на півдні Великого Кавказького хребта» [48, с.3] Важливо, що вино експортувалося на Русь ще в IX ст. з Візантії та Малої Азії. Воно було відоме ще до прийняття християнства , а в кінці X ст. воно стало обов'язковим ритуальним напоєм. Як загально відомо що давні слов'яни не розбавляли вино, що викликало подив у стародавніх греків. До середини XII ст. культура розбавлення вина водою була введена на терени Русі разом з грецькими та болгарськими місіонерами. Слово «вино» було запозичене при перекладі Євангелії на давньоукраїнську від латинського *vinum* . Другим за значенням спиртним напоєм Стародавньої Русі був мед. Який був відомий і як солодощі, і як алкогольний напій. Хоча напій відносився скоріш до слабоалкогольних напоїв таких як пиво, брага але був міцнішим за вино. Мед був одним із основних алкогольних напоєм більшості європейських народів зустрічався він і стародавніх германців, скандинавів та кельтів, де вважався напоєм богів. На Русі мед був найпоширенішим питвом, бо вино було тільки імпордне.

У літописі Нестора від 996 р. згадується, що Володимир Великий велів зварити 300 провар меду, а Ібн-Даст — арабський мандрівник початку X ст. (921 р.) згадує, що руси мають хмільний медовий напій і що древляни в 946 р. давали данину Ользі не бджолиним медом, а «питним». Вживали алкоголь зазвичай вдома або в корчмах. Корчма в давньослов'янському

значенні виступає заклад, куди наро сходився для пиття і їжі, для бесід і випивки з піснями і музикою. Вони виступали важливими міськими закладами на Русі в яких і сам алкоголь досить дорогий.

Окремо слід зауважити культуру вживання алкоголю у військових, купецьких, ремісничих корпораціях. Приміром, звичай побратимства, яскраво описаний у скіфів, залишився актуальним і за часів Київської Русі, про що писав, зокрема, український історик М. Костомаров. В «Історії» візантійського історика Лева Диякона X ст. відзначається, що київський князь Святослав зв'язався «узами побратимства» з візантійським патрикієм Калокіром, можемо звернутись до спогадів згаданого вже арабського мандрівника Ібн-Даста, який описуючи руських купців, зазначав, що «вони дуже охочі до вина (скоріш всього мова йдеться про мед), п'ють його вдень і вночі, так, що іноді їм трапляється й умерти з кухлем в руках». [48, 45]

Володиміру приписують відоме висловлювання, що Русь не може жити не п'ючи : «Руси єсть веселіє пити, не можемо без того бити» [91. С.406]. Ці слова підтверджуються Володиморові бенкети, де випивали дуже багато меду, і на які запрошувалися не тільки бояри та дружина, але й простий народ. З «Книги дорогоцінних скарбів» Абу Алі Ахмеда Ібн Омар Ібн Даста дізнаємося, що «поганські свята не обходилися без пиття, тризну по небіжчику справляли бенкетами. За рік по смерті небіжчика, вони беруть зо двадцять кухлів меду, несуть на могилу, де їдять і п'ють». [82, с. 391]

Можна підкреслити, що в період Київської Русі пияцтво не сприймається як соціально неприйнятна форма вживання алкоголю, і явище носило масовий характер. Варто відмітити, що зловживання алкоголем все ж стримувалося багатьма обставинами. Перш за все, алкогольні традиції на Русі визначалися ритуальними вживанням хмільних напоїв з нагоди знаменних подій, християнських свят, весіль, хрестин, поминок, завершення збору урожаю тощо і носили в цілому епізодичний характер. Причому, алкогольні напої були не міцними.

В Давні часи алкогольні напої вживалися під час релігійних ритуалів, і мало скоріше культове значення, Також п'янки напитки використовувалися для знезараження води, для лікування, а також просто заради своїх смакових властивостей, як зазначає Б.Савчук в своїй парці: «вживання алкоголю спочатку мало культове значення, але поступово воно перетвориться на один з важливих елементів побуту та способу життя» [101, с.5].

Як правило, на голодний шлунок алкоголь не вживався: пиво, мед чи вино пили на бенкеті або в корчмі, де завжди подавалася їжа. У X — XI ст. під поняттям «пиво» розуміли будь-який напій, а у два наступні століття — всі міцні трунки. З XII ст. розпочався досить стрімкий розвиток пивоваріння при монастирях, варили всі члени громади один раз на рік, здебільшого в березні. Історик Борис Савчук зазначає що: «Тоді цей напій сприяв внутрішній консолідації народу та був одним із проявів вічових демократичних тенденцій. Зварити з кимось пиво означало порозумітися.» [101, с.19.]

Медовуха або як її ще називали, суриця- найміцніший відомий напій, у давнину серед європейських народів його знали як солодощі (лат. – mel) та як алкогольний напій (лат. – melsum). Вже за часів язичництва слов'янські племена, особливо древляни та поляни, вміли піддавати мед бродінню (холодного) з соком ягід (брусниці, малини), після витримки і переливів він набирал якостей міцного трунку. Цей технологічний процес займав 10-15 років, тому отриманий напій призначався для заможних верств, відомі факти, коли княжих бенкетах подавали мед 35-річної давності [87, с.31].

Простолюдни вживали варений мед, значно дешевший та більш оп'яніючий. Якщо більш детально розбирати рецептуру медоваріння то він міг різнитися як засобом варіння так і за вмісткістю приправ. Вони мали назви: простий мед, мед прісний, білий, червоний, мед обарний, мед боярський, мед ягідний [86, с.98– 99].

Арабський мандрівник Ібн-Даст (перша половина X ст.) свідчить, що слов'яни робили напій з меду та бенкетували на похоронах [96, с. 18– 19]. У

«Літописі минулих літ» під 996 р. зафіксовано, що князь Володимир на знак щасливого порятунку від печенігів «справляв празник», де випили «триста перевар» меду [17, с.70]. За його князювання мед був такою «неминучою життєвою потребою», що його розвозили до міст для вбогих і калік [47, с.313]. Володарка Русі Ольга (945 – 964 рр.) обклала древлян такою поширеною формою податку, як «питний мед».

Саме навколо виробництва алкогольних трунків законодавчо закладалися основи для монополії та привілеїв на виготовлення алкогольних напоїв, у першому збірнику «Руська правда», за пошкодження дупла-борті чи порушення бортної межі зловмисники піддавалися великим штрафам у розмірі від 3 до 12 гривень. що в наступні століття призведе до гострих суперечностей в суспільстві. [17, с.30 — 35.]

Крім вина і меду в джерелах XI — XII ст. згадується і пиво. Правда назва пива надавалася будь-якому напою. Пізніше, з'являється термін «творене пиво», тобто спеціально зварине, створене, як вино. Однак варили його одразу на декілька сотень чоловік, і весь алкоголь потрібно було випити за декілька днів, бо зберігати його не вміли. Найважливіші напої, вживані в старій Русі, крім заморського вина, були мед і пив.

Іван Франко писав: «Найважливіші напої, вживані в старій Русі, крім заморського вина, були мед і пиво — се остатнє варене з ячменю або вівса з додатком хмелю. Варити мед і пиво було вільно кожному. Князі та загалом вельможі (монастирі, бояри, єпископи) брали данину тільки натураліями, отже, також медом, хмелем, а іноді й солодом. Як не було окремих заводів для фабрикування напоїв, так само аж до XV ст. не було також власних шинків та пиварень для їх продажі. Запаси напоїв були тільки в багатих властителів- князів, монастирів, єпископів та бояр. Бідніша народна верства по селах і містах пили тільки в певних порах року, восени та в зимі, в часі великих празників, коли в господарстві назбиралося багато сирого матеріалу. Селяни та міщани єдналися у більші спілки, аби наварити меду чи пива й угостити себе. Можна припустити, що такий звичай був уже на Русі перед

християнством. Надзвичайні прилюдні пиятики бували при надзвичайних випадках, наприклад, при вступлені нового князя на престол або при радісних випадках у родиннім житті князя. Такі вселюдні угощення, при яких із князівських пивниць та кухонь годували та поїли кожного прихожого, бували для народної маси пам'ятними днями, які часто записувано навіть у літописах» [103, с.256].

Християнство ніколи не позиціонувало себе як «суха» релігія. Пригадаємо хоча б Таємну вечерю — один — єдиний ковток вина назавжди змінив світову історію, світову економіку та питні звички людей з віддалених земель. Святе Причастя потребує вина, а тому всюди, де поширювалося християнство, обов'язково приносились із собою виноградна лоза.

В часи Київської Русі варили поширені на той час слабоалкогольні напої — мед, пиво, брагу і вживали їх вдома або в корчмах. Корчма — давньослов'янський питний заклад, куди народ сходився ждя пиття і їжі, для бесід і випивки з піснями і музикою. У Києві корчми були важливими міськими закладами. Самі алкогольні напої були відносно дорогими.

Проте виникнення Московського царства в другій половині XIV — першій половині XV ст. винокуріння значно зросло обсяги виробництва горілки, що призвело до поширення пияцтва, яке наклало важкий на традиційно-побутову культуру, ментальність та врешті генофонд українського народу. Відтак XX ст. перед ним, як і багатьма іншими європейськими країнами, гостро постало питання щодо формування нового ставлення до споживання міцних напоїв та переосмислення їхньої ролі й місця в системі життєдіяльності.

У період Русі воно впливало зі усього укладу життя та ментальності народу. Його суть найкраще передає відомий вислів: «Руси єсть веселіє пити і не можемо без того биті », який стародавній літописець вклав у уста князя Володимира. Язичницькі свята не миналися без пиття, і цей звичай перейшов до християнських свят [47, с. 313].

Так, історик діаспори І. Кузич-Березовський досліджуючи перші вияви та наслідки пияцтва, зазначив: князі Русі та бояри розпиячувалися, а народ брав з них приклад, на нашу думку, це досить поспішні висновки, доля істини в цих твердженнях все ж таки присутня. [71, с.73 — 74]

За Іпатіївського літопису бояри хизуючись поміж собою, проводячи гучні бенкети в монастирях. Це звичайно супроводжувалося вживання великої кількості п'яних трунків, які споживалися і виготовлялися в необмеженій кількості. Самий же Володимир Великий не завжди відповідав християнським канонам, навіть після охрещення Русі решту свого життя він безперестанних наступну половину життя провів у безперервних бенкетах і пішов з життя у віці 56 років. [47, с.313]

Отже, алкоголь був невід'ємною частиною будь-якого торжества, «всяка мірська справа обов'язково починалася пиром або пиятикою». При цьому Борис Савчук вважає, що це слугувало своєрідним інструментом консолідації народу і рухало вперед його суспільне життя [101, с.21].

Поява фільваркової системи призвела до значного економічного поступу, в тому числі й за рахунок впорядкування винокуріння та пивоваріння. «Горіле вино» - горілка разом з медом в Україні стала основою виробництва лише в першій половині XVI ст. Правда, вживали німецьку горілку, винятки були лише серед напоїв, які вистоявали багато років – кусаку або перцівку на перці та імберем, березівку – на березових бруньках, запіканку – заправлену перцем, корицею, гвоздиками та кардамоном і витримана в гарячій печі, калганівку – з корінцем калгану, ганусівку – горілку на ганусі (аніс), мокруху (настояну на ягодах і травах), тютюнкову (настояна на тютюні), спотикач (настояний на мускатному горісі та прянощах), зубрівку (настояні на траві зубрівці), слив'янці або сливовицю.»

[72, с. 28 – 35.]

Але вже наприкінці XVIII ст. горілка в Україні стала доставляти все більші неприємності. Так, в одному з циркулярів від графа Румянцева – Задунайського отримало Чернігівське Намісництво:

«Буде кто найденъ будетъ на улицѣ или въ общенародномъ мѣстѣ отъ пьянства въ безпамятствѣ, да накажется суточнымъ воздержаніемъ на хлѣбѣ и водѣ; буде же кто злобыченъ въ пьянствѣ, безпрерывно пьянъ или болѣе времени въ году пьянъ, нежели трезвъ, того отдать на содержаніе въ смирительный домъ, дондеже исправится. 9 дня Марта 1783 года» [56, с. 158].

Найвпливовішою у XVI-XVIII ст. силою не тільки в суспільному, але й економічному житті України було козацтво. Як дорікав Д.Яворницький, попри весь героїзм та оспіваність козаків, проблемою залишалось взаємодія їх з міцними трунками, покарання за порушення закону тверезості під час походу отаман мав можливість на «горло» покарати винного, але при цьому: «великим недоліком» була «пристрасть до спиртних напоїв». «В пияцтві та бражництві вони (козаки-прагнули перевершити один одного і навряд чи у всій християнській Європі знайдуться такі безтурботні голови» [106, с.239]. Візьмемо до уваги, що виробництво та реалізація алкогольних напоїв було важливим джерелом прибутків для козацтва, і тому вони не поступалися у своїх правах перед польською чи то російською владою у можливості продукування алкоголю.

Історик Борис Савчук навіть зауважує, що «...слід з'ясувати безсумнівний зв'язок між втратою української державності у добу Руїни (внутрішній розбрат в останній третині XVII ст.) та лібералізацією алкогольної політики у цей найдраматичніший період національної історії» [93, с.25] Зокрема, саме так він розцінює універсали гетьмана Івана Виговського (1657-1659 рр.), які захищали права міщан на вільне шинкування горілки від намагання монополізувати його козаками та полковниками. Та і Гадяцький договір із Польщею 1658 р. повертав козакам право вільного продажу горілки [55, с.119 – 123] Проте варто згодитися з автором у його твердженні, що поступово московська влада почала встановлювати свої порядки на українській землі, в тому числі й запроваджено оренду на винокуріння, яка була пов'язана з відновленням

Москвою в 1681 році державної монополії на виробництво та продаж горілки. Землевласники ставали орендарями і повинні були постачати державі горілку в певній кількості і за фіксовану плату. В 1723 р Петром I було запроваджено «свободи винокуріння». Закон став черговим кроком на шляху ліквідації економічної самостійності козаків, які мали сплачувати значні збори до Малоросійської колегії. Через ці нововведення ціна на горілку зросла в три-п'ять разів.[93, с.26]

Московська влада змогла повністю підпорядкувати собі алкогольну політику на підкорених нею українських землях, зробила її важливим джерелом прибутків, так відправляючи все більше горілки в Росію та обкладаючи новими податками винокурні. В другій половині XVII – XVIII ст. наслідки пияцтва стали виразніше і болісніше позначатися на соціально-економічному становищі українського народу. [97, с. 142 — 143].

Разом з тим політика російського уряду невпинно призводила до занепаду традиційного виробництва алкоголю таких як: медоваріння, пивоваріння. При цьому постійно зростало пияцтво. Населення поступово переходило на низькоякісну державну горілку - «казьонку», яка якраз і викликала стійке звикання [96, с. 246].

Задля справедливості варто зазначити, що це не було суто російське явище. Подібні процеси відбувалися і в Речі Посполитій. Зокрма, у Галичині шляхта мала великі господарства, де не тільки вироблявся дешевий алкоголь, але й відкривали корчми. Масовому виробництву сприяло дешеве зерно. Окреме питання нашого дослідження – єврейський фактор у сфері продажу алкоголю. Традиційно, з 1525 р., коли польський король Зигмунд I видав наказ про заборону русинському населенню Львова торгувати напоями, ця справа перейшла під контроль євреїв, які євреї вміло використали можливість брати в оренду та управляти маєтками, займалися торгівлею, митницею та збором податків. Селянин змушений був купувати алкоголь виключно у корчмаря і так само брати в нього в борг.

В поемі «Панські жарти» знаходимо такий уривок:

«...пан горілку гнав
І кожну гінку розділяв
На кожний нумер у селі:
По стілько гарців, скілько хата
Душ має — хлопці чи дівчата,
Чи то старії, чи малі,
І кожному за ту горівку
Ціну втягав у інвентар:
Сплати чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку
Лиш нікому продать не смій!
Був в того пана й орендар
Що з паном тихую тяг спілку». [101.С. 115]

Єпископ Йосиф Шумлянський (1641-1708) вперше спробував боротися з пияцтвом у Галичині. У 1687 році він опублікував книгу «Метрика або реєстр», в якій приділялося і темі шкідливості такого явища як алкоголізм. «Пияцтво — мати і корень всему злу» писав єпископ, ставлячи завдання впершу чергу священникам, вести тверезий спосіб життя. Однак тодішня боротьба священництва проти алкоголізму від самого початку була приречена на провал, бо без дозволу пана священник не міг бути призначений на посаду пароха у маєтках пана, а згода давалася тільки тоді, коли священник обіцяв закривати очі на панське свавілля. Як правило, священник також був змушений купувати горілку у панських корчмах. П'янство сягнуло таких розмірів, що у жовтні 1787 р. єпископ Білянський мусив у листі до духовенства заборонити приносити до церкви горілку та інші напої.

Після включення Галичини до складу Австрії у 1772 р. цісар Йосиф II намагався обмежити розміри пияцтва: у 1786 році було заборонено насильний продаж алкогольних напоїв селянам. Корчмарям заборонялося насильно продавати горілку в борг на суму понад 2 ринських, а з квітня 1788 року краєвий уряд забороняв давати горілку в борг на суму понад 3 польських

злотіх. Якщо хтось доносив владі про порушення корчмаря, то отримував нагороду - вартість третини боргу. Було оголошено також урядовий декрет, який дозволяв корчмарям продавати горілку не лише вироблену місцевим поміщиком, а й привозити її з інших місць. Цим підривалася економічна основа найбільшого збагачення польської шляхти в Галичині, тому її опір був таким сильним, що вже у листопаді цього ж року дія вищевказаного декрету була припинена. Проте уже після смерті Йосифа II майже всі його реформи були відмінені. Громадянський рух за тверезий спосіб життя розпочався на початку XIX ст. Перші товариства тверезості виникли в Англії і в Північній Америці у 1808 р. Вже 23 вересня 1844 р. тодішній генерал губернатор Галичини і Лодомерії видав розпорядження про створення товариств тверезості в усіх костелах і церквах. І можна говорити про появу певних проявів повноцінного та системного антиалкогольного руху на теренах Галичини.

Таким чином, культура вживання алкоголю – це складне багатогранне явище, яке пов'язане з одного боку, з традиціями та звичаями народу, державною політикою, яка ставила свої цілі. З іншого боку, важливе значення має психологічна особливість людини.

Виробництво та реалізація алкоголю протягом тисячолітньої історії впливали на розвиток різних сфер суспільного життя українського народу. Перший етапний перелом у цьому процесі був зумовлений переходом від «ритуального» до «побутового» характеру споживання міцних трунків. Наступною важливою віхою стало винайдення горілки, яка поступово витісняє інші види міцних напоїв. При чому за таких обставин продовжували зростати обсяги споживання алкоголю. Не можна стверджувати, що ця тенденція зумовлювалася іноземних державно-політичних режимів. Та основні традиції на побутовому рівні все ж таки закладалися ще за часів Київської Русі, а той раніше. Капіталізація алкоголю, встановлення державних монополій – все це сприяло посиленню пияцтва, що перетворилося у найгострішу соціальну проблему українських земель.

1.1. Роль корчми в поширенні пияцтва на українських теренах

У сучасній свідомості українців домінує стереотип про корчму, як центр пияцтва, сварок, розпусти та іншої аморальності. Насправді цей соціальний інститут із багатосотлітньою історією має ширший спектр функцій і відігравав важливу роль у житті українського народу. Після сотень років складної еволюції корчма чи не єдина форма суспільної організації, яка пережила гільдії, братства, цехи та ін.

Церква та корчма — дві ворожі сторони, які в народній уяві — займали одне з найважливіших місць в українській сільській культурі та суспільному житті. Храм, як інститут моралі, духовного єднання з Богом. Корчма ж існувала в основному задовольняючи фізіологічні запити, також мала важливі суспільні функції: надаючи можливість задовольнити потреби у комунікуванні та перепочинку, і яке в деяких моментах було більш привабливим за інші суспільні інститути через доступність, відкритість і яке дозволяло відволіктись від буденних потреб.

Щодо походження терміну корчма, то європейські та російські дослідники минулого століття висували численні варіанти щодо з'ясування значення слова. Зокрема виводили її походження від сербського «крма» («прдає на крмчу» — продаж уроздріб), церковно-слов'янського — «крема», давньоруського — «кормь», персидського — «chorden» (їсти), турецького — «chorzama» - витратити на провізію та ін. [36, с. 118—120; 89, с. 1053]

Український мовознавець Олександр Потебня, зазначав, що «в Давній Русі терміном корчма позначали «хмільний напій», що здається нам найбільш вірогідним щодо етимології цього поняття» [85, с. 34]. Мовознавець І. Огієнко в «Етимологічно-семантичному словнику української мови» слова корчма виводить так: «Корчма – заїздний дім з гостиницею».[80, с. 272].

Перша модернізація корчми як громадського простору відбулася у XII-XIV ст. Поступово у Європі зростає її роль як місця, де обговорювалися фінансові

та правові питання, судові, господарські, військові та інші важливі суспільні справи. У Польщі корчми будують на дорогах і на ринках і іменують їх часто «тавернами». [89, с. 1055; 38, с. 89].

У східних слов'ян соціальна функція корчми та загальний побут зовсім інші. Крім того, це повною мірою стосується X-XII ст. та XVIII — XIX ст. Російський дослідник І. Прижов вказував, що в північно-східній Русі (територія, де утворена Московське цівство) «суспільне життя було розвинене значно слабше, ніж на півдні» і корчма не має соціального значення. У XI столітті Суздаль, Володимир і Москва про такий заклад як корчм, у Києві де більше населення і громадських місць, це зокрема і вісім ринків де збувалось велика кількість товару, вже існував цей суспільний заклад [89, с. 1059].

За період князівського правління питання щодо корчми, стає вагомим чинником соціальної напруги. Ми вже підкреслювали початкове становище корчми як закладу з «досить вільні заклади» яким володіли міські громади. Та з другої пол. XII ст. корчмами починають володіти держава та князі.

В період XIV — XIX ст. корчма перестала бути центром суспільного життя, оскільки тоді українськими теринима волідали різні держави та політичні режими, при цьому це приносить назви, типи закладів . Так на Галичині та Волині, які в XIV — XVI ст. підпорядковувалися Литві, змін майже не відбулося, та мсає явище алкоголізму набирало значних обертів, венеціанський дипломат Контаріні зазначав, що міщани після робити вдень, вночі відправлялися до корчми, де вже п'яні могли розпочати бійки. Реакцією польської влади в особі короля Сигізмунда I, який затверджує грамоти (1506 і 1544 рр.) про заборону вночі в корчмах розпалювати вогонь Та, головіні суперечності розпочалися між, магістратами, міщанами, церквою, шляхтою та з воєводствами. Які боролися за право володіти корчмами. Варто розуміти, що в місті саме магістратам давався цей привілей, які були під захистом князів.

В період литовсько — руської влади, корчми вже остаточно переходять у підпорядкування українських панів які здають самі заклади в оренду. Проте з посиленням на цих теренах польського впливу так з 1654 року польським сеймом було надано шляхті право володіння землею. В подальшому польська шляхта отримала можливість від короля володіти маєтками і корчмами на українських територіях.

Також поряд з традиційною корчмою з'явилося новий заклад польський шинок (нім. — schenke). Шинок, за Огієнком, походить від німецького Schenke [80, с. 510] — дарувати. Зазвичай ці два заклади в офіційних документах та джерельні літературі не диференціюють. Проте шинок, мав більш вузьке спрямування де лише вживався трунок, та не був місцем для суспільного життя. Шляхта саме не утримувала шинків, а віддавала їх у тимчасове володіння євреям. Тому можемо констатувати, про певні зміни від корчми як місця громадського життя до єврейського шинку з вузько визначеною роллю продажу алкоголю.

Якщо говорити про українські землі які опинилися в складі Російської імперії, то там намагалися відстояти можливість існування традиційної корчми. Зрештою заборона приватної торгівлі горілкою в середині XVI ст. тут виникає царський кабак, який став головним монополістом у продажі алкоголю. З 1765 р. кабаки було перейменовано на «питейні дома», проте стара назва і надалі вживалася. Кількість закладів на 1859 р. зросла до 87,4 тис., і в офіційних документах вони описувалися як місця «безчинства і розпусти» [48, с. 10 — 35]. Так російська влада намагалася розповсюдити такі типи закладів на Гетьманщині, та проте вони зіткнулися зі значним опором в українського народу. Регіон де вдалося все ж поширити «кабацьку» систему це Слобідська Україна. Боротьба велася саме за можливість виробництва та реалізації алкоголю, ці привілеї влада намагалася обмежити в української шляхти і козацтва.

Проте, у XVIII — XIX ст. шинкарство в Україні було найбільш прибутковою справою, яке набуло найбільшого розповсюдження.

«Пристрасть заводити шинки, що заповіли поляки, стала тепер суспільною хворобою малоросів», – зазначав І. Прижов. Зокрема, в Глухові яке було невеликого розміру і яке після знищення Батурина став гетьманською столицею 1708 року, їх було 160. [88, с. 142, 197]. Володіння церквою шинками само по-собі звучить дивно і запити російських чиновників: «к предосудженію святості єдва не все церкві под. іменем своїм шинкі імеют» є таки досить обгрунтовані, лише варто підкреслити, що володіли всетаки ними церковні братства чи то члени громади. Якщо все ж таки поглянути на це з позиції церкви то мотивуватимуть вони це тим, що всі вилучені прибутки йшли на потреби «на всякіє церковніє нужди і благолепіє» [88, с.200]. Як ми зможемо прослідкувати далі на західноукраїнських землях, духовенство та тіж самі церковні братства стали протистояти в ХІХ ст. проти пияцтва і системи корчмарства.

Порівняно із алкогольними закладами центральної Європи, у кабаках Московії все ж не було такої свободи, заборонялось їсти, можна було тільки вживати міцні трунки. «Прості люди» на початках намагалися протистояти цьому створюючи підпільну роботу або ж вдавалися до «таємного корчемствування»,яке досить серйозно каралося законом. Тому, за вдалою характеристикою Миколи Костомарова, алкоголізм серед народу стало «всезагальною якістю». З метою зменшення впливу пияцтва російська влада розпочала замінювати кабак корчмою і трактиром, в цих закладах вже було більше можливостей в плані споживання не тільки міцних напоїв, можна було придбати і продукти харчування. Тако це в часі співпало із запровадженням в торгівлі алкоголь у пляшках. Проте великих успіхів, це не принесло через старі звички, злидні відсутність манер і самої культури споживання алкогольних напоїв. Прості люди купували «четвертинку» у корчмі і одразу її спорожняв при вході в самий заклад, щоб повернути назад тару і отримати за це гроші. [68, с.92 — 95].

В Україні корчма пережила складні історичні видозміни, але значною мірою зберегла первісні функції. Українські та іноземні дослідники

характеризують її як важливу громадську установу: «корінний народний заклад, з якого, зважаючи на рух народного життя, могло вирости те, що... називається клубами та зборами, але тільки в більш пристойному вигляді». Якщо в багатьох європейських країнах жінки соромились увійти в кабак чи трактир, а членами клубів, як правило, були лише чоловіки, то в українську корчму входили всі: і чоловіки, і дівчата. В цьому проявляється її загальнонародність і демократичність. «В корчмі і бані всі рівні дворяни», - твердить народна приказка [88, с.10 — 57].

Корчма була центром дозвілля і розваг, це було місце де відбувалися найважливіші події і де дізнавалися про головні новини, заклад де зберігалися традиції та звичаї. «Корчма, – підкреслював визначний український етнограф П. Чубинський, – це народний клуб: сюди сходяться в години дозвілля чоловіки і приходять музиканти, збираються парубки і дівчата, для яких у дні свят музика – єдина забава» [35, с. 448] Подібний опис і в літературно-науковому, народознавчому часописі «Основа», що видавався членами Кирило – Мефодьївського братства.

«Що Божої неділі, чи празника, після обіду, хлопці та дівчата сходяться до корчми оттанцювать, а хозяїни и жінки збираються до їх подивитись, та побалакать де рчїм, а під час і чарку горїлки випить» (Основа, 1862, январь). «Та не всі ж і п'яниці в шинку... Одні приходять сюди побачитись з добрими людьми да побалакають, а другі... щоб послухати розумних людей і почуть, що робиться у світі» [19]

Ставлення українського народу до таких закладів також, з часом змінилося і відповідно перебування в них жінок чи то молоді стало небажаним і навіть аморальним. У корчмі традиційній як центру громадського життя, яку відвідувала героїня ліричного твору Бондарівна оспівується:

«Ой у Луцьку, в славнім місті, капелія грає,
Молодая Бондарівна у корчмі гуляє...» [71, с. 297 – 298]

Пізніше, коли корчма перетворюється на кабаки, таке місце почали асоціювати з розпустою куди порядним жінкам не варто ходити. Так у народній пісні:

«Ой поїхав Саврадим у поле орати,
Його жінка, Саврадимка, до корчми гуляти.» [53, с. 245]

Не менш важливу роль корчми відгравали і на західноукраїнських землях. На Галичині жвавіше відбувалося вживання напоїв. Так в 1578 р. Луцьк заплатив чопового 434 золотих, а Володимир 475, такі міста як: Львів – 11 3622, Перемешль – 6337, Галич – 3403, Кам'янець – 1179, Самбір – 1070, Рогатин – 700.

Наприкінці XVIII ст. на 5467 сіл і міст Галичини падало 5602 корчми, в Буковині торгувало близько 400, у Закарпатті лише Ужгородська казенна домінія здавала в оренду майже 80 корчем. [82, с. 108.]

Особливість становище корчми в західних землях була такою що до XV ст. вона була вільним простором, і володіли нею вільні орендарі які мали платити податок корол, церкві . Так, як зазначає дослідник М. Герасименко « З перетворення шляхтича з рицаря в землероба і пана над підданими і корчмуванням стало його виключним привілеєм» [44, с.90]

Особливого розмаху, це набуло з 1564 р., коли виникає горлчаний привілей. Так, це стає важливою статтею доходу пана, зазвичай право на виробництво і реалізацію алкогольних напоїв надавалося євреям який і здійснював продаж алкогольних напоїв, звичайному селянину пан не дозволяв брати в оренду ту саму корчму, тому саме євреї займали проміжне становище між, селянином та паном. І так і народжується уявлення про «польського єврея».

Корчма стає невід'ємною частиною шляхетського двору, та королівського маєтку. І стала інструментом використання селян і заохочення їх до важкої роботи. Коли сама горілка стає розрахунком за роботу і яку самі селяни змушені купувати. Документи XVI ст., свідчать , як селяни подавали сарги на те що :«примушували їх пити зіпсоване пиво». Пан, також

змушував їх купувати алкоголь за встановленою ним ціною . В тих самих дворах нерідко розраховувалися талонами на корчму.

Досліджуючи місце цього закладу в громадську житті сільського населення Карпат, дослідниця Ганна Горинь впершу чергу підкреслює її комунікативну функцію. Під корчмою «групувалися відповідно неофіційного розподілу за віком». Молодь приходила задля розваг, звичайно це все відбувалося під доглядом дорослих. Також, відбувалося обговорення насущних питань, лунали розповіді про минувшину, і оповіді про інші терени [45, с.165]. Дослідниця також, визначає ще одну функцію корчми Так, на окремих теренах (Бойківщини) корчма, крім того, в ній можна отримати правову консультацію. Де проводилися суспільні суди, і вїт й присяжні за скланкою горівки вирішували справи. Укладалися договори, про найм на роботу, а також і «шлюбні контракти» між батьками наречених.

Проте, незважаючи на різноманітні суспільні функції, корчма залишалася головним розсадником пияцтва, причому велику роль у цьому, як побачимо далі, відігравали євреї – орендарі.

Подібні твердження ми знаходимо в працях, буковинознавеця Р. Кайндль який описуючи буденність гуцулів, зокрема він зазначає відзначаючи свята селяни: «святкують ще освячення церкви (храм) свого села і церков сусідніх сіл. Місцеві жителі села, в якому відбувається свято, готують багаті страви й питво і після служби запрошують у гості своїх родичів і друзів, які приходять з сусідніх сіл. Врешті-решт влаштовують біля корчми ще й танці, в яких беруть участь молоді й старі, а діти й глибокі старці лише дивляться на них. Розваги часто закінчуються аж після двох-трьох днів, і тоді гості роз'їжджаються додому.» [59, с.109.]

Детальну картину про зовнішній і внутрішній вигляд корчми даємо з академічного видання «Народна архітектура українських Карпат XV– XX ст: «...Корчми XVI– XVII ст., як зазначали ревізори, нічим не відрізняються від сільських хат. Корчма у м. Турка (на той час село), побудована з протес, складалася з сіней та хати-п'ятистінки з комірчиною при напільній стіні, вхід

до якої вів із хати. В хаті було двоє маленьких віконць, курна глиняна піч, гряди під стелею. За актом перевірки 1747 р. корчма у с. Липовець крита соломою, складалася з сіней та п'ятистінки, в якій двері у комірчину-ванькир вели і з хати, і з сіней. В хаті було три віконця [79, с. 69].

Хашів село в сучасному Турківському районі має подібне планування, звичайно з певними особливостями. Підкреслено, що у «сіни виходила глиняна піч з казаном для перегону горілки, біля печі корито для води та інше обладнання, з чого можна зробити висновок, що сіни були досить широкі. Цікавий і опис кімнати: глиняна піч, три віконця, стіл завдовжки в п'ять ліктів (понад 2.0 м.), дві лави та три мисники для посуду. Стіл стаціонарний, на вкопаних стовпчиках. В комірчині, як спеціально зазначено, – дерев'яна підлога. До корчми прибудована стайня; вся будівля мала спільний, критий соломою дах» [79, с. 71].

Якщо зображувати собою корчму словами, то: «подібна водночас на селянську, та міщанську хату. Розташована в центрі села, заходячи в середину, тебе одразу одурманює від алкогольних випарів та тютюнового диму... Оздоблено, всередині образами Шевченка, Франка й Мати Божої у вишиваних ризах розвішено на стінах ... Біля «прилавку» розташована велика шафа в якій за склом, розміщено пляшки «моцної». Корчмар, який за першим покликом принесе вам бутель чи чарку «моцної» або «бомбу» «калуського». По неділях в корчмі «ніде сокирі впасти», а часто тут слухають Служби Божі через радіо... За окремими столами сидить місцева «еліта»: вій, радні та керівники усіх культурно-освітніх установ. У корчмі ухвалюється бюджет, стягаються податки. Люди веселяться і бавлять, що здебільшого закінчується бійками...» [13].

Яскраво демонструє ставлення українського народу до корчми, це саме народна творчість так численні приповідки:

«Як києм набито в корчмі людей»;

«В шинку такий закон: за панібрата»;

«В коршмі нема пана»;

«Де Бог Церкву ставить, там дідько коршму»;

«Церкву обдирає і корчму латає»;

«Михайло, ходімо до церкви!» – «Нехай– но!» – «Михайло, ходімо до коршми!» – «Махаймо!»;

«Як до церкви, то й ноги болять, а як до корчми, то й в боки взявся»;

«Піп каже: «Ідімо до Божниці», а п'яниця каже: «Ідімо до коршмиці». [24, с.312 – 313].

Отже, можна констатувати, що корчма довгий час відгравала не останню роль в житті українського суспільства. І сам факт того, що вона пережила цехи, братства та інші суспільні інститути які здавалося б були більш значимі для економічного, культурного розвитку. В досліджуваний період на Буковині та Галичині, корчма і далі залишалась центром суспільного — політичного життя. Проте, вже формувалися сили (руху тверезості) проти корчми які вбачали в ній основного винуватця алкоголізму в краї.

Розділ II.

Алкогольна промисловість в умовах модернізаційних процесів другої половини XIX – початку XX ст. на західноукраїнських землях

2.1. Проблема пропінації на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.

Пропінація на Західній Україні є багатовіковим явищем. Вона являє собою монопольне звичаєве право дідичів виробляти спиртне на території своїх маєтків. Серед селян примусово розподілявся виготовлений алкоголь, за який вони мали відробити панщину, або ж купити його. Дане явище пропінації мало на меті відбирати невеликі залишки коштів у селян, які вони отримували із обробітку землі.

І хоча у 1848 році, після скасування кріпацтва, було скасовано і примус до закупівлі алкоголю, однак фактично, шляхтичам вдалось оминати цей формальний припис і продовжити дію пропінаційного закону і це був, по суті останній старопольський привілей, який вони зберегли [105, с. 57].

У другій половині XIX століття на території Західної України продовжувала існувати традиція пропінації. Вона придушувала розвиток інших галузей господарства та промисловості а також була непосильним тягарем для селянства. Встановлений у Австрії горілчаний податок був для Галичини найбільш обтяжливий аніж для інших коронних країв Австрії. Це можна пояснити тим, що галичани головним чином вживали оподатковану горілку, у той час як мешканці Хорватії вживали вино чи пиво, яке не обкладалося податком.

Враховуючи цей фактор, Закарпаття, де переважна більшість населення вживала вино, менше зазнало згубного впливу алкоголізму серед населення, ніж інші західноукраїнські землі.

Через загальну відсталість та низький рівень соціально-економічного розвитку на Західній Україні, пропінацію прирівнювали до

принесення культури та цивілізаційних елементів на схід імперії. Проте така політика прямо вплинула на однобічний розвиток цього регіону. Кожен край Австрії виходячи із особливостей природних умов спеціалізувався на розвитку певної галузі господарства та промисловості. На Галичині активно вирощували таку агрокультуру як картопля. На перший погляд це мало б позитивно позначитися на економіці краю та відповідно і на рівні життя його населення, але натомість це відкрило панству шлях до збільшення своїх прибутків через споювання народу. Картопля стала одним із головних продуктів, для виготовлення спиртного на Галичині. На Буковині ж горілку виробляли як із картоплі, так із зерна та фруктів. Закарпатські землі головною сировиною для виготовлення спиртних напоїв визначали фрукти, зокрема виноград. Це дозволяло розвивати тут виробництво вин [5, с.591].

Для кращого розуміння розвитку гуральництва на Західній Україні варто звернутися до офіційної статистики. Так, на Галичині з 1840 зростала динаміка зменшення кількості тих самих гуралень і їх загальна кількість станом на 1855 рік скоротилася у 6,6 разів [15]. Це можна пояснити конкуренцією, яка призводила до витіснення із горілкового ринку найбільшслабших у технічному відношенні підприємств. Але разом із цим обсяги виробництва спирту у ці роки був приблизно на одному рівні, і навіть певною мірою мали тенденцію до зростання. Відсутність дармової праці кріпаків також вплинула на виробників алкоголю, адже далеко не всім власникам винокурень вдавалося пристосовуватися до нових економічних умов. Також деякі коливання кількості функціонуючих гуралень у 1855-1885 рр. залежали від врожайності головної сировини для виготовлення спирту – картоплі.

Варто зазначити і територіальне розміщення горілко-пивних промисловостей. Так, основна маса винокурень діяла у Східній Галичині, зокрема у 1880-х роках найбільше їх було у Тернопільському(116 підприємств), Бродівському (91), Перемишльському (64), Коломийському (51), Львівському (21), Самбірському (26) повітах. (16.-S. 186-187) Що

стосується броварень, то їх число було меншим і розміщувалися вони головним чином у Бродівському (23), Тернопільському (18), Станіславівському (12) та Львівському (8) повітах [4].

На Закарпатті у чотирьох комітатах (Унг, Берег, Угоча , Мармарош) загалом спиртово-горілчаних заводів у 70-х роках ХІХ століття налічувалося близько 30 [105, с. 87]. Одна з найбільших гуралень у краю у с. Підгоряни щорічно виробляла понад 50 тис. л горілки [108, с. 91].

На такому тлі продовжувало зростати число шинків на західноукраїнських землях. Зокрема на Галичині у 1876 році їх кількість досягла максимального рівня, що визначалося у розмірі 23 300. Лише згідно з офіційними даними на кожну людину у цих алкогольних закладах продавалося 26 літрів горілки, за яку народ платив 54 мільйони римських [3, с.165]. У дійсності, очевидно, цей показник міг бути набагато більшим.

Корчма перетворювалася для більшості сіл найголовнішою установою, адже не у всіх селах знаходилися заклади освіти. Тому шинки часто були таким собі осередком культури у очах селянства.

Отже саме активне вирощування картоплі в Галичині послужило хорошим джерелом для виробництва алкоголю - з двох центнерів картоплі, які коштували 4 кр., виготовляли відро 75-градусного спирту, яке вже коштувало від 12 до 20 кр. , а коли ще цю рідину перетворювали у горілку то прибуток від сировини збільшувався у 5-8 разів. І ось таке оброблення картоплі, зерна, давала загалом більше коштів і перетворювало горілку найбільш цінний продукт, який давав значно більше прибутку ніж сировина.

В. Навроцький дійшов висновку, що насправді лише половина «за квасної кадри» оподатковувалася, з якої саме і виготовляли спирт. Так при цьому маємо пам'ятати, що горілку часто розбавляли торговці, тому оперувачі офіційними даними які зазначають, що у 1869 році було виготовлено 4,3 мільйона відер горілки 80 градусів, в дійсності кількість могла бути іншою. Це повинно враховуватися коли проводиться аналіз статистики, за офіційними даними.

Активне вирощування картоплі в Галичині також послужило хорошим джерелом для виробництва алкоголю, так з двох центнерів картоплі, які коштували 4 кр., виготовляли відро 75 — градусного спирту, яке вже коштувало від 12 до 20 кр. , а коли ще цю рідину перетворювали у горлку то прибуток від сировини збільшувався у 5 — 8 разів. І ось таке оброблення картоплі, зерна, давала загалом більше коштів і перетворювало горілку найбільш цінний продукт, який давав значно більше прибутку чим сировина. В. Навроцький дійшов висновку, що насправді лише половина «за квасної кадри» оподатковувалася, з якої саме і виготовляли спирт. Так при цьому маємо пам'ятати, що горілку часто розбавляли торговці, тому оперувачі офіційними даними які зазначають, що у 1869 році було виготовлено 4,3 мільйона відер горілки 80 градусів, в дійсності кількість могла бути іншою. Це повинно враховуватися коли проводиться аналіз статистики, за офіційними даними.

Як, влучно відмітив радянський дослідник М. Герасименко: «Потворний розвиток шляхетської промисловості, в якій головне місце займало виробництво горілки, сам по собі характеризує промислову відсталість Галичини. З другого боку, оволодіння шляхтою галузями виробництва, що служили цілям задоволення потреб населення, свідчить про замкненість ринку і рамками поміщицьких маєтків». [44, с.28].

З 1840 р. кількість гуралень зменшувалася у 6,6 разів. Так, позбавлені безкоштовної виробники алкоголю, не змогли пристосуватися до нових економічних умов. Деякі коливання кількості функціонуючих винокурень у 1855—1885 рр. (зокрема від 418 до 702) передусім зумовлювалися врожайністю у відповідні роки на картоплю, яка залишалася головним сировинним продуктом гуральництва. Схожа ситуація склалася і в броварництві. Територіальне розташування винокурень також мало певні риси. Більшість їх діяла в східній частині Галичині, наприклад у кінці 1880-х років найбільше їх було в Тернопільському (116 підприємств),

Бродівському (91), Перемишльському (64), Коломийському (51), Львівському (21), Самбірському (26) повітах [126, с.186—187].

Прибутоки, які надходили з Галичини від виготовлення горілки, за 1877—1886 рр. зросли з 1,85 млн. зр. до понад 3 млн., з яких близько 84% сплачувало населення Східної Галичини. В сукупності, це 26—31% від «горілчаного податку», що надходив до австрійського бюджету. А частка суми, яке оплачувало населення від продажу пива складав 5 %, від вина було ще менше 1,5% [124, с. 188-189].

Так ми розуміємо, що пропінація це можливість виробляти та розповсюджувати алкогольні напої. Панівними в цій сфері до 1848 - 1849 рр. залишалися шляхтичі та євреї корчмарі.

Та після революційних подій «Весни народів» руські селяни, та пізніше це стане Головна Руська Рада, яка розпочне боротьбу проти монопольного володіння та реалізацію полською шляхтою [6, с. 99] та євреями спиртних напоїв. Звичайно 1848 р. попри скасування кріпосницького права, заодно було заборонене монопольне володіння пропінаційним правом. Проте ці закони мали умовне значення на ділі їх ніхто не виконував. Аж до 70-х рр. XIX ст. населення повинно було викупувати право на виробництво та реалізацію .

У середині 1870-х років на західноукраїнських теренах, розпочався новий етап алкогольної політики, основний зміст якого визначався тривалим і складним процесом скасування пропінаційної системи. Початком змін можна вважати прийняття крайовим сеймом у березні 1875 р. «Уставу про викуп пропінації». Так суперечки які тривали над цим документом продемонстрували основні погляди на проблему пропінації. Прибічники в аргументах за збереження акцентували на, тому що це «благо для мешканців Галичини». Пропінація ніби стримувала ріст такого явища як алкоголізм, не даючи вільному продажу алкоголю широко розповсюджуватися серед населення. Протилежна ж, сторона наголошувала

на тому що пропінація не може залишатися у приватних руках, і повинна вирішуватися спільними зусиллями беручи до уваги користь усіх мешканців.

Однак, прийнятий «Устав» не суттєво змінював пропінаційне питання, а лише визначав загальні методи щодо його вирішення. Зокрема в 3-му і 17 параграфів його пунктів, механізм скасування пропінації мав відбуватися під наглядом новоствореної крайової комісії на чолі якої був намісник. Для початку потрібно було дати «оцінку вартості пропінації», далі на основі, цих даних мав розпочатися її викуп.

Коли сейм прийняв закон про ліквідацію права провінції. І. Франко вдало відмітив цей процес «про законсервування шинкарського привілею». з «оплат шинкарських» почали стягувати відсотки у «фонд власників пропінації». При цьому, варто підкреслити що: «оплати шинкарські» Галичина та Буковина з-поміж інших коронних країв сплачувала до державної казни чи не найбільшу суму, бо тут було найбільше шинкарів. [119].

При цьому виникла нова проблема, зменшення кількості корчем на західноукраїнських теренах протягом : 1878—1882 рр. приблизно на 20% через те, що власники повинні віддавали частку своїх прибутків у «фонд пропінаційний», підприємцям ставало не вигідно «горілчана оренда». У 1880-х кількість корчем залишалася майже незмінною, на 1893 р. воно зросло до 19 939 [100, с. 205-209; 109, с. 75—81] і до реформи 1911 р. утримувалося на такому ж рівні.

Так, варто відмітити що попри прийняття закону про заборону пропінації, на ділі виявилось, що повинно пройти більше часу для процесу скасування, і самі власники пропінаційним правом, порапили в досить вигідне положення, отримуючи відплату. В 1901 р. Власники корчем отримують виплати які в 5-6 разів були вищі від реальних доходів шинків. [12].

Очолована намісником — «найголовнішим шинкарем» — крайова комісія пропінаційна, за визначенням «Діла», «сумлінно дбала, щоб

люди пили якнайбільше». До речі, сам намісник Бадені володів пропінаційним правом у кількох повітах [10]. Загалом за викуп пропінації до кінця 1910 р. населення Галичини заплатило астрономічну суму — 60 млн. кр. [107, с. 55].

Питання пропінаційного права — це питання величезних коштів, тому його вирішення мало важливе значення для суспільства та держави загалом. Важливість гуральництва на західноукраїнських землях, ще була спричинена ще й тим що, значні прибутки від оподаткування винокуріння в краї були досить значними, так загальна сума прибутків в Австрії становила 245—253 млн. зр., а на Галичину припадало всього 11,5%. Та попри це край сплачував близько 30% «горілчаного податку», це було від 7,6 до 8,4 мільйонів крон. [103, с. 226].

Щоб вирішити алкогольну проблему в гальцькому крайовому сеймі та віденському парламенті проводилися дебати, так в них використовувалися давні аргументи, що буцімто споживання горілки для працюючого люду є корисним і необхідним через погані санітарні умови та невисоку якість продуктів харчування. Така позиція, як побачимо далі, відповідним чином відобразилася на розгортанні руху тверезості. Протистояння точилося з різних проблем і на різних рівнях — між окремими особами, громадами, старостами, намісництвом, промислово-фінансовими установами тощо. [66, с.27].

Та при цьому, орендарі намагалися цьому протистояти подаючи величезну кількість скарг старостам «зловживань фінансових органів», які постійно виявляли маніпуляції шляхти, щодо не виплати податків, зменшення реальної кількості проданого продукту і отриманого заробітку. [66, с.27].

Зокрема, це демонструє так звана «бродівська справа», яку досліджував Іван Франко. Так у XVI ст. польська влада надає право Бродам на виготовлення та реалізацію алкоголю. Ці привілеї також

засвідчувала вже австрійська влада, та на початку XIX ст. виникає нова боротьба між великими землевласниками та містом за пропінаційне право.

Восени 1840 р. владною вказівкою право розділили між поміщиками і містом і тими хто представляв їхні інтереси. Це повинно було задоволити обидві сторони конфлікту, кожній стороні було надано можливість утримувати 80 корчем. Та лише магістрат міг вдало налагодити процес, та отримувати прибутки від шинків. Що ж до корчем які належали поміщикам (орендарям) вони в значно гіршому стані. Проте після, завершення договору, під натиском магістрат в 1881 р. викупує цей привілей за 105 тис.зр. в Лазаруса, який і орендував одну з частину шинків. Насправді справжня вартість була значно меншою, а втрати від цієї махінації ніс міська казна. При цьому, уряд відмовив Бродам у наданні позики для покриття боргів [99, с. 314 — 317.].

В другій половині XIX ст. кількість гуралень у Галичині з 2,3 тис. зменшилася удвічі, а в роки перед Першою світовою, зникло ще 500. Так, найбільшими горілчаними заводами в селах Павлівка, Кам'янка Волоська і Підбужцях володіли німецький власник Вільгельм, граф Сіменсько-Левицький та князь Сапиґа. Також велика кількість винокурень було у великих приватних володіннях, це в Сокальському (47), Бродівському, Кам'янецькому та Бучацькому, Підгаєцькому й Тернопільському (27) та інших повітіх [95, с. 90 — 91].

Якщо говорити про матеріальну частину гуральництва і яку вона позицію займала у володіннях великих землевласників це, 3-тє місце (виробничі фонди складали 36,5 млн. кр.), йдучи після борошномельної галузі (170 млн.) та лісопильній (50 млн.). Досить хороший рівень технічного забезпечення, так наявність у значній частині підприємств моторів на паровій, кінській чи то бензиновій тязі. Загалом у цій галузі було задіяно 3,5—4,8 тис. непостійних робітників, які взагальному працювали 150 днів на рік. Попри не найбільшу кількість населення в австрійській імперії 28 %, Та показники демонструють що, на початку XX ст. гуральництво в Галичині

збільшалося до 520—647 тис. гектолітрів, що становило вже 40—44% від загальнодержавного виробництва. Також помітні зміни сталися і у сфері пивоваріння: в 1910 р. 98 броварень Галичини (близько 600 робітників) виробили 1,4 млн. літрів пива на 563 млн. кр. [61, с. 21- 22;].

Горілчана галузь, впливала і на інші промисли, зокрема це більшою мірою стосується сільського господарства. Пореба в такій культурі як картопля, спричинило збільшення в 1870-х роках, розмірів культивування картоплі [111, с. 71].

Напруженість щодо алкогольної політики посилилася в міру завершення терміну сплати за можливість і надалі виробляти і продавати алкоголь. З 1874 р. та до кінця 1910 р. цим правом на пропінацію володіло галицьке намісництво та 37 найбільші міста. У грудні 1909 р. був прийнятий закон про остаточне скасування пропінації, який остаточно позбавив пропінаторів привілею на винокуріння. Відповідно ухвальних законів на 500 жителів міста мав припадати один шинок, в селі це 800 жителів. Виробництво, пива, вина, горілки, лікеру та їх продаж весь цей процес позначався «гостинно-шинкарським промислом». Також до цієї сфери відносили готельну справу, заїздних» домів і казино та інші подібні заклади. [22].

Починаючи з 1910 року влада запроваджує процедуру, яка б дозволила здобути концесію. Описуючи, цей процес галицький намісник Міхаль Бобржинські усвоїх мемуарах підкреслює, що місцева влада здійснювала значну роботу і розважливо вирішувала це складне завдання. Та попри, це він зауважує, що виходили уникнути маніпуляцій у цій справі [107, с. 54 — 75]

Таким чином, із 33,4 тис. прохань на отримання концесій протягом 1910 р. влада затвердила лише 9,7 тис., з 14,7 тис. Так, зазвичай через відсутність утверджених приписів до закладів, самого корчмаря, так можливість торгувати алкоголем здобував один із трьох. [10]

Незважаючи на перепиті корчмарів які і надалі намагалися будь –якими силами відстоювати власні потреби, та чиновників які бачучи вигоду яку приносить алкогольний промисл, та розуміння про важливість дотримання приписів, щодо обмеження гуральництва. В таких досить складних обставинах розміри продажу міцних трунків, не знизилися, а деякою мірою навіть зросли 1911 року в Галичині було продано алкоголю на 37,3 млн. кр., що становило 42% від загальних обсягів його реалізації в Австрійській державі [81, с. 27—28].

Представники великих землевласників, які намагалися утримати монополію на винокуріння у колишніх масштабах, гоним виразником їх інтересів був о. Павло Сапиґа (брат митрополита краківського Адама), який від імені власників browарень вимагав від намісника виняткового права наймати шинкарів за окремим договором. У ролі покровителя галицьких шинкарів виступив посол Еернест Брейтер, який, спровадивши до Відня близько двох тисяч їх представників, у лютому 1912 р. організував масовий демонстративний похід вулицями столиці. Проте уряд відкинув усі ці домагання. [107, с. 70].

При цьому, розвинулося «таємне» шинкарство, яке найбільше сприяло поширенню пияцтва. Численні розпорядження намісництва 1910—1912 рр. щодо посилення боротьби з цим явищем, які навіть зобов'язували старост подавати у цій справі щоквартальні звіти [109, с. 75], не приносили вагомих результатів. В 1910 році була проведена реформа і внаслідок неї доходи в державний бюджет значно скоротилися, а в 1912 р. крайова казна недополучила 20 % від запланованої суми, не доотримали прибутків саме через зменшення продажу горілки: «дохід шинкарський» та «оплати пивні». Бачучи це, 23 січня 1914 р. почали вносити зміни в існуючі закони які регулювали податки на міцні напої. Змінили таким чином, що 50% податків йшли власнику , а по 25% направлялися в державний та крайовий бюджет. В результаті крайова казна зросла маже на чверть. [16].

Також, варто що спирто — горілчане виробництво на Буковині займало не менш важливу галузь. У 1782 році з'являються перші гуральні і до 1804 їх зросло 29, 1820 р. — 31. Пізніше на цю сферу накладаються податки і кількість гуралень значно скоротилося. 1885 р. — 44, 1912 р. — 67. Про масштабність цієї галузі можемо судити з таких даних в Австрії з 1900 -1909 рр. спирту вироблялося кожного року в середньому по 5,6 л., на одну особу , а на Буковині по 7,5 л.

Горілчане виробництво розвивалося в рамках контингентування, система встановлена австрійським урядом , в якому кожному виробнику встановлювали певну кількість продукції, яку потрібно виробити. Як на внутрішній продаж та і на зовнішню реалізацію. В 1900-1903 рр. 43 сільськогосподарських винокурні Буковини отримали квоту в 45,3 тис., галонів. алкоголю. Варто розуміти, що впершу чергу це було вигідно для великих західним підприємцям, а буковинські винокурні не могли конкурувати з великими виробництва. Зокрема , у 1910 р. квоти надані на зовнішню торгівлю, частка виробленого була на Буковині лише 34%, коли в той же час у Великій Австрії - 62, Карінтії –57, Чехії 43%.

Щодо пива, то у промислових масштабах його почали виготовляти у XVIII ст. Гартенберг започаткував першу browарню у колишньому приміщенні монетного двору.

У праці Раймунда Кайндля «Історія Чернівців» зазначається, що до кінця XVIII століття у місті функціонували ще 2 browарні, проте товар був сумнівної якості тай ще занадто дорогий . Крайова влада все ж пробувала контролювати ціни і 1788 р. вдала до погроз пивоварам, говорячи що непотрібно перебільшувати про дорогі ціни на інгредієнти для продукції, бо все рівно це нічого не змінить лише «спричинять те, що їхні browарні будуть навіть втрачені і в них призначатимуться пивовари по службовій лінії» [63, с. 272].

Згодом виробляти пиво розпочали при винокурнях великих землевласників а саме в Іспасі, Рогізні, Жучці, Боянах та зрештою в

Чернівцях. Втім, особливого попиту напій не мав Адже спершу для його виготовлення використовували дикий хміль. Так, у місцевих пивоварнях 1793 року, яких на той час було три, зварили 1160 бочок пива, а 1801 року – 1650. Число броварень у регіоні постійно коливалося. Якщо 1783 року працювала лише одна пивоварня, то 1851 — двадцять п'ять.

«1851 року сімдесят робітників працювали на двадцяти п'яти підприємствах з виготовлення пивної продукції. Поміщицький промисл на у великих землевласників почали брати в оренду. Тай саме виробництво пива починає занепадати, причина була в тому , що продукт не реалізовувався і не зміг вийти на ширші ринки збуту. Якщо 1860 року в краї працювало двадцять броварень, то через п'ятдесят років їх було сім, але працювало на них більше двохсот буковинців», — йдеться у книзі «Буковина: історичний нарис».

[42, с. 107]

Попри загальне зменшення кількість промислу пива, все ж кількість її зростала. Наприклад, 1851 року на місцевих броварнях було вироблено 6 тисяч гл. пивної продкції, а протягом 1908-1912 років — вже 148.3 розвитком пивоваріння у Чернівцях почало з'являтися чимраз більше шинків і гостинних дворів, де можна було випити пива і спеціалізованих пив'ярень. Так, 1788 року у Чернівцях вже було 20 гостинних дворів і 15 пив'ярень. Міські чиновники намагалися контролювати вартість напоїв, аби уникнути змов між власниками стосовно підняття цін. Так, літр пива вартував від 28 до 40 геллерів (100 геллерів дорівнювали 1 кроні).

Також у місті був встановлений так званий пивний акциз. Кошти від нього, а також від «котлових» грошей (за виробництво горілки) були одними із найбільших джерел поповнення міської скарбниці. 1907 року у скарбницю від чернівецьких пивоварів надійшло 174, 5 тисячі крон.

Кайндль у своїй «Історії Чернівців» згадує, що 1783 року фон Енцерберг запропонував відкрити міську корчму і прибутки від неї використати на оплату роботи чиновників магістрату. Адже такі заклади були досить популярними і приносили чималий зиск.

Таким чином, ліквідація права пропінації, що, за висловом Івана Франка, була «останнім наростком панщини», фактично розтягнулася на шість десятиліть. Загальний розвиток у різних сферах суспільного життя вже пішов далеко вперед, товарно — грошові вже були пануючі у всіх сферах життя, та певні кола чиновників і далі отримували прибутки за надання можливості виробляти та продавати алкогольні вироби. Закон про врегулювання пропінаційних прав, прийнятий у Галицькій перламенті у 1875 р., був затверджений імперією у 1876 р., але почав виконуватися лише 1905 р. Через прибутковість виробництва та реалізації алкоголю, тому владним колам важко було одномоментно заборонити пропінацію. Саме цей закон показав, певну обмеженість правової системи австрійської імперії, та страх її вступати в ринкові відносини.

Спочатку за завищеними цінами платила відшкодування шляхтичам, пізніше сама перетворившись в монополіста захопивши найважливіші позиції у цій сфері. Це завдання було вирішальним під час шинківських реформ 1909-1914 років. При цьому розширюється вплив «алкогольного фактору» на різні галузі економіки та соціальної сфери, про що свідчать запеклі дебати у Відні. Незважаючи на ці явища та зміни, Галичина все ще залишалася найбільшим виробником і споживачем алкоголю в Австрійській імперії. Це призвело до зростання пияцтва і суттєво вплинуло на розвиток суспільного життя серед українського народу.

2.2. Єврейський фактор у поширенні пияцтва

Асоціація корчми саме як «єврейської» відбувається при рішенні варшавського сейму 1654 р. згідно якого польській шляхті надається право купувати та будувати алкогольні заклади у Русі яка була під Литвою. Шляхтичі при цьому одразу ж здають в оренду євреям корчми і саме це дало їм можливість займатись корчмарством.

Основна галузь економіки, де панували євреї був продаж алкогольних напоїв. За словами П. Чубинського, більшість корчем на

Правобережжі в середині XVII ст., за винятком Києва, орендували євреї. В результаті, приблизно 114 000 євреїв та їхніх сімей отримували прибутки від шинкарства. [36, с. 210.]

У другій половині XVIII ст. В Україні євреї володіють 20 тис. таверн. Наприклад, у Чернігівській області їх 83.(87% від загальної кількості) винними складами, на Херсонщині євреї господарюють всіх типів алкогольних закладах, а в Полтавській губернії вони панують в 48 із 78 винокурних заводів та 120 зі 146 оптових складів вина [58, с. 45] .Тривкість та ефективність єврейської торгівлі ґрунтувалася на їх солідарності та високою кредитною організацією.

Євреї не визначали безпосередньо характер алкогольної політики на українських землях, а лише стали однією з провідних ланок її реалізації, надавши цій соціальній галузі досить викривлененого вигляду. Вони зайняли ключові позиції як у виробництві так і продажі алкоголю, при цьому вони ще надавали кредитні послуги, що негативно впливало на становище тих самих селян. « В якості орендарів – посередників у XVII ст. жиди захопили всі шляхи і ставили вздовж них багато корчем, куди український люд заходив не тільки з власної волі, але й неволею, бо шинкар мав економічну силу примусити селянина пити, хоч би той того не хотів. В руках жидів були всі козацькі торги, на яких жид брав промито; всі козацькі церкви, де жид брав платню за охрещення і за вінчання; всі козацькі ріки, де він збирав податок із рибалок... Жиди мали таку силу, що хапали при нагоді й козаків за патли, за чуба, били в потилицю» [15].

Якщо українські чи польські орендарі, як правило, зважали на загальні умови господарства – родючість ґрунту, кліматичні умови тощо, то орендна система євреїв базувалася винятково на визиску селян і «людському факторі», на інші чинники вони не звертали уваги [76, с. 52.] . Так у першій половині XVIII ст. українські селяни вже сформували уявлення про євреїв, як торговців і використовують вони для торгівлі маніпулятивні засоби (брехня, контрабанда, підробка тощо). В їхньому розумінні «орендар» і

«єврей» були синонімами, тому соціальні і етнічні аспекти були не віддільні. Так, шляхтич орендував переважно євреям які з часом передавала цю справу своїм нащадкам і тому корчмарство стало справою певної замкнутої етнічної групи, єврей корчмар отримує при цьому важливий статус: торговця який міг продавати не тільки алкоголь, а й продуктами, тютюн, надавати кредити.

Важливим етапом стало переселення євреїв до Галичини та Буковини, що в подальшому вплинуло на економіку та суспільний устрій краю. Так, в 1773 р. влада розділила край на 6 округів, в яких керувала створена австрійською адміністрацією «Єврейська ординація», до якої входили делегати від кагалів та старшини. За матеріалами австрійського етнографа А. Бравера, єврейське населення становило 171, 851 осіб. М. Герасеменко зазначав, що в той рік євреїв нараховувало 151 300 тис., 41 400 тис сімей, об'єднаних в 257 кагалів.[44, с.53]

Подібні явища і напрями відносно євреїв і їх залученості до виготовлення і реалізації алкоголю відбувалися і в західній Україні, хоча певні відмінності все ж прослідковуються. Зокрема через геополітичне положення та суспільно-політичний розвиток регіону. Ми можемо, відмітити що для євреїв цей край став своєрідним «оазисом» для переселення та діяльності, як частина Австрійської імперії де було прийнято низку законів які сприяли тому, щоб на терени Галичини, Буковини переселялися різні національності і держава гарантувала також цим народам захист їхньої віри. Йосип II видав так званий Акт толерантності в 1787 р. Хоча євреям заборонено займатися шинкарством і орендаторством (це обмеження невдовзі було скасовано), вони отримали досить великі можливості для діяльності, так до цьогоу них ніколи і ніде не було таких привілеїв .[41, с. 116].

Під час революційних подій 1848 -1849 рр. руське населення активно виступало за скасування кріпацтва, пізніше ці вимоги підтримала Головна Руська Рада, яка ще й висувала заборону поміщикам привілею на виключне

право виробництва та реалізації алкоголю. Так, внаслідок революційних подій селянам було скасована панщина і зміни торкнулися пропінаційного права. Які на практиці були суто формальними, так селяни змушені були і надалі брати саме в польських орендарів алкогольні напої. [62, с. 58] Селяни і надалі змушені були брати в борг, що придбати алкоголь часто на бартерній основі так як готівки вони не мали.

Що ж, ставлення самих українців до єврейства то переважно як, ми вже вище зазначали уявлення було досить негативним, недовірливим могло бути нейтральне. Прикладом цього є приказки про євреїв які зібрав і видав І. Франко в томі «Етнографічний збірник» . Саме в ньому вміщено досить велика кількість матеріалу негативних образів про єврейство. Як про боягузливих, недоумкуваті, які не можуть зробити елементару селянську працю. Виглядають «нечитстими», і які несуть різноманітні заразні хвороби «пархи» (тобто короста). Ці слова вже можуть підтвердити про розбіжності які існували між русинами та євреями: одні виглядали в очах інших як каста недоторканих. При цьому євреїв, ще уявляли як тих, що вищі за русинів, і до того ж спритних, які вміло маніпулюють селянами заради своєї вигоди, що в кінцевому призводило розорення останніх. [46, с.88.]

При цьому сам Франко пропонував, щоб упередити антиєврейські виступи, і щоб боротися селянам на рівні з єврейським . Русинам необхідно організувати торгові та господарські спілки, і відкривати власні підприємства, крамниці які могли бути альтернативними єврейським Також він акцентував, на тому щоб проводити більше роботи серед робітників, і мотивувати їх на те щоб вони організували каси взаємодопомоги, і при цьому не витрачали зароблені кошти в корчмах.

Щоб селянин не віддавав свої землі корчмарям за борги, Франко висунув пропозицію, щоб на галицькому сеймі прийняли закон «права батьківщини», за аналогічним зразком який існував в американській правовій практиці, де від власника землі заборонялося її забирати і якщо від цього залежить достаток його і достаток його родини. [46, с. 90]

Попри активність єврейської громади сама ж народність була позбавлена будь-яких національних прав. Так, вони зачасту повині були співпрацювати з сильнішою національністю зачасту з поляками які використовували цей як, можливість для надання євреям можливість користуватися землею, на якій вони мали право засновувати корчми, що в майбутньому перетворювався на одну з причин економічної руїни для селян. Так, один з видатних єврейських постатей В. Жаботинський, так описував цей момент: «В усій польській гегемонії в Галичині визначну роль відігравала єврейська допомога. Фальшування перепису «зараховувало» до польської народності все єврейство краю ... і втратат цього «доросту» означатиме кінець легенди про польську більшість і початок кінця реакційно-шляхетського панування. Найкраще це відчують самі поляки, – звідси і та лють, з якою вони переслідують єврейський «сеператизм» [106, с.106]

Якщо розглядати загалом статистичні дані про переселення єврейського населення на терени Галичини, вони дозволять нам детально розглянути етнодемографічну ситуацію. Так станом на 1869 р. в Східній Галичині проживало 478 077 євреїв. , а вже в 1900 р. їх було 618 751 осіб. І більшість з них проживали у містах так станом на 1900 р. це було 38,7% . Що, ж до зайнятості то згідно сатистичних матеріалів станом на 1900 р. 40 % євреїв були задіяні в промисловості, 74% працювали у торгівлі, чиновниками були 27 %, також значний відсоток євреї становили серед галицької інтелігенції 49,3%.

Так, на початку ХІХ ст. кількість євреїв на Буковині зросла до 275 тис., тож у провінції проживали майже кожний дванадцятий «європейський» єврей. [75, с. 12]. Так, євреї були третьою найбільшою групою на Буковині на момент приєднання краю до Австрійської імперії кількість їх сягала 526 сімей [113, с. 15], а вже у 1796 р. було 602 єврейських сімей (2865 осіб, це 1,7% краю) так при цьому більшість проживали в м. Чернівці 134 сімей (загалом від усього населення міста 17, 4%) [9].

Також, ми можемо простежити інтенсивніший приріст єврейського населення на теренах Буковини в порівнянні з іншими народами. Так урядові записи демонструють, що в 1857 р. єврейське населення налічувало 29187 осіб (6,5%), в 1880 р. 67418 осіб (11, 8%), у 1890 р. частка їх складала – 82717 осіб (12,8 %), а вже у 1910 р. – 10219 осіб (12,9 %). І за період з 1880-1910 рр. ріст кількості єврейського населення становив 57,2 %, і якщо порівнювати з іншими народами такими як українці і румуни то їх приріст був значно більший. [97, с. 142]

Переважно, євреї на Буковині займалися торгівлею, комерцією, лихварством, та промислово – ремісничою діяльністю. Пізніше, євреї працюють і в освітній, медичній, судово-адміністративній сфері. Попри те що значна частина євреїв займалися торгівлею та мали у своїй власності корчми. Так, опираючись на неофіційні матеріали в деяких гальцьких повітах: «один торговець припадав на кожні 8 — 10 сімей», в селі проживало 80 селян припадало 6-8 торговців.

Але варто розуміти, що великих прибутків вони не отримували через те, що населення було занадто бідним , та й між самими корчмарями була конкуренція. Так, якщо оцінювати майно середньо статистичного торговця наприкінці ХІХ ст. то доларовому еквіваленті то вартувало воно 20 доларів. [46, с.81]

І. Франко стверджував, що «тип єврейський пересічно сильніший у боротьбі за існування, але морально стоїть нижче від неєврейськог, має більше бистроти та витривалості, але також більше зарозумілості, амбіції та безсовісності» [114., С. 232]. Таким якостям сприяли віра та релігійні ідеали єврейської спільноти. Економічна перевага існувала не тільки через внутрішні переконання, а й через сприяння польської шляхти, яка здавала в оренду свої права на виробництво та реалізацію алкоголю. [46, с. 92]

В. Охримович, зваживши на всі ці дані приходять до висновку: «Чим більше жидів, тим більша смертність. В повітах, де найбільше жидів, смертність дуже велика, в повітах, де найменше жидів, смертність

доволі низька». Так умови соціальні склались так що українців, деякою мірою використовували новоприбула народність. І не варто відкидати саме діяльність корчми в в зростанні розмірів пияцтва серед населення.

Так ще дослідник, який аналізував характер зростаючої тенденції купівлі євреями землі в українських селян на теренах західної України за цінами, значно нижчими від її фактичної вартості. Масштаби цього явища безпосередньо пов'язані зі ступенем алкоголізму в тих чи інших областях. Наприклад, лише в 72 селах Турчанського повіту населення випивало 100 тис. крон на рік у 1885 — 1895 рр. Євреї придбали в українських селян 14 400 похоронних земель за півціни, або 10% від загальної суми. З цих причин населення Комарнянського краю збідніло, випиваючи 100 тис. кр. на рік.

[28].

«Зі всіх усюдів витискують нас жиди. Великі капітали нинішньої доби проходять виключно через їх руки... Як ті павуки, опутали наші міста і села..., склепами, шинками висасують нашу працю. Наша суспільність «жидовіє» і деморалізується. Наш пан без жида не зробить і кроку, як мужик без жида не уродиться, не охреститься, не звінчається, не умре» [7].

У матеріалах преси наводилося багато фактів, коли суспільство де раніше більшість мешканців були «заможними і тверезими» господарями, і які всього за кілька років «розпиячувалися обірваними жидами». Важливим фактором його впровадження став алкоголь. За позичену горілку, в євреїв, селяни повинні були працювати на «панщині», за щоденну сумо близько 20 крон. Тому вони «за відсотки від заборгованої горілки» працювали на євреїв на жнивах і косіннях. Так само багато сільських громад безкоштовно доглядали 100-200 пар волів, щоб відпрацювати борг .

Ситуація складалася наступним чином, що євреї існували поміж селянським українським та польським населенням. Попри те, що обидві групи не були найбагатшими верствами тогочасного суспільства мало прослідковується солідарності поміж, християнами та іудеями. Також велика

частка євреїв проживала у містах або малих містечках, а християни в той час були жителями села які були прикуті до землі. Таим чином можемо говорити про природній антагонізм між мешканцями села та міста. [46, с. 91].

Звісно, що роль самих селян, що потрапляють в стан алкогольної фінансової залежності, була деякою мірою спровокована і самими гуцулами. Починаючи з малих літ «Батьки завдають собі мало клопоту не лише з тілесним, але й з духовним вихованням своїх дітей. Зрештою, вони керуються щодо дітей принципами: «Надавати дітям свободу - значить готувати собі неволю» і «люби дитину, як душу, але тряси її, як грушу»; в останньому виховному принципі наголос лежить, звичайно, на його другій частині. Ні батьки, ні діти не є прихильника ми школи, а поселенські обставини в горах самі по собі призводять до того, що навіть за доброї волі відвідування шкіл стає часто неможливим. «Хоч якою дикою і необтесаною не поступила б дитина до школи, — зауважує одна авторитетна особа, — її можна легко спрямувати на шлях моральності за допомогою відповідного ставлення і керівництва, а загалом потрібно сказати, що гуцульська дитина при доброзичливій настанові з боку свого вчителя засвоює щодо рівних собі, як і щодо батьків і знатних осіб таку поведінку, яку загалом можна б назвати набагато похвальнішою, ніж поведінка міських дітей». У багатьох відношеннях дуже несприятливо впливає на моральний розвиток дитини поганий приклад батьків. Не помічається жодної різниці щодо виховання між дітьми бідніших і багатших. У взаємних стосунках також немає різниці між бідними й багатими дітьми. Властиві дітям ігри неможливо відзначити, бо діти, які здебільшого мешкають поодинці, їх не мають.» [59, с.17.]

Разом з тим мусимо відзначити, що євреї, відіграючи важливу роль у соціально-економічному розвитку українських земель, водночас були тією незмінною силою яка не піддавалася ніяким змінам і чинила супроти будь-якій антиалкогольній боротьбі. Через євреїв «багатофункціональність» алкоголю в системі товарно-валютних відносин була розширена і стала

засобом посилення соціальної та матеріальної експлуатації українських селян.

Будучи впливовою силою у реалізації алкогольної політики, вони ще більше посилювали її негативні наслідки. Під їх впливом змінилося значення та спотворився характер корчми - найдавнішої суспільної інституції українського народу, яка поступово перетворилася на джерело поширення пияцтва. Завдяки євреям розширилася «багатофункціональність» алкоголю у системі товарно- грошових відносин, що став засобом посилення соціального і матеріального визиску українського селянства. Ретроспективний огляд алкогольної політики в Україні з часів Київської Русі, з'ясування суспільних функцій корчми, а також ролі євреїв у розвитку цих суспільних явищ дають важливе підґрунтя для вивчення основного комплексу проблем нашого дослідження. Так варто, розуміти що євреї в даному випадку виступали все ж посередниками між великими землевласниками та селянами, отримуючи право на реалізацію та збут алкоголю. Зокрема це сприяє виявленню специфічних і загальних рис у розвитку даних процесів у Галичині, що були складовими відповідних явищ всеукраїнського та загальноєвропейського масштабу.

\

Розділ III.

Виникнення та поширення руху тверезості в Галичині та Буковині в другій половині XIX ст. – на початку XX ст..

3.1. Поширення пияцтва на теренах Галичини та Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст.

З'ясовуючи природу, мотиви споживання алкоголю, слід зазначити, що до початку XIX ст. алкоголізм розглядався як наслідок дурного виховання, моральної розпусти чи слабовілля. Проте поява даних про складну природу алкоголізму, особливо механізму формування біологічної залежності, привели до зміни розуміння суті алкоголізму, який з середини XX ст. став трактуватись як хвороба. Поступово ставала очевидною вузькість біологічного підходу до алкоголізму як хвороби індивіда. В даний час науковці підкреслюють соціальні корені цього захворювання, що пов'язані не з особистістю алкоголіка, а з його соціальним станом, можливістю повноцінного харчування. На відмінну від різних соціальних явищ, витоки і генезис пияцтва важче прослідкувати на основі конкретних подій, зумовлених відповідними зовнішніми і внутрішніми факторами . Воно впливало з усього укладу життя .

Якщо говорити загалом про пияцтво як світове явище то воно має досить давню історію. Люди починають розуміти про негативні наслідки алкоголю близько 8000 років до.н.е. Коли почали виготовляти керамічну посуду в епоху неоліту, це дало можливість виготовляти і зберігати алкогольні напої з меду, плодів соків і дикого винограду. Потім алкоголь стає невід'ємною частиною релігійних церемоній. Так свята на честь бога вина і веселоців Вакха у римлян відомі як повільне пияцтво, що супроводжувалося «вакханалією» [35, с. 2.] Мудреці, вчені в усі часи розвитку людського суспільства вказували на цю соціальну . Вже в X — XIVст. Статус міцних трунків змінюється: спочатку зважаючи на традиції «давності», вони розглядалися як священні, але поступово розуміння сутності алкоголю стало наближатися до сучасного. Спершу його вважали

божим даром, тому не пов'язували з меркантильними інтересами держави та окремих станів. Як підкреслив дослідник Борис Савчук: «в закладанні нових основ уклад життя, що на ціле тисячоліття визначало місце і вплив алкогольних напоїв на суспільний розвиток українського народу. Важливу роль відіграло християнство», адже Біблія не схиляє нас повністю відмовитися від спиртного. Навпаки в Новому Заповіті нам говорять: «Не упивайся однією водою, але випивай трохи вина заради шлунку свого і частих недугів своїх»(Тимофію 5:23)

Причинами ж поширення пияцтва на Галичині в другій половині XIX ст. дослідник Борис Савчук вважає що вони обумовлювалися: «алкогольною політикою, так і пануючими соціально — економічними умовами та традиційним укладом життя»[93, с.67].

З історичних і етнографічних досліджень виразно вимальовується явище, коли споживання спиртного супроводжувалося не лише святковій події і дозвілля українського селянина, але й численні акти, пов'язані з виробничим процесом[69, с. 47 — 48].

Усі ці події фактично ніколи не обходилися без випивки. Нерідким явищем відвідування корчми в будні дні. Значення корчми передусім обумовлювалося фізіологічними законами – в людському гурті краще пити, їсти. Корчма мала важливі комунікативні функції: задовольняючи потреби у спілкуванні та відпочинку, вона ставала найдоступнішим місцем, яке притягувало хвилини радощів і смутку і загалом дозволяло «відійти від сірої буденщини», нерідко виконуючи функції «юридичної» установи. З'ясовуючи місце цієї установи в громадському житті сільського населення Карпат, дослідниця Ганна Горинь насамперед відзначає її комунікативну роль. Під корчмою «групувалися відповідно неофіційного розподілу за віком». Молодь сюди сходилася переважно для розваг і забавлялася під наглядом старших. Тут, як правило, обговорювали різні поточні справи, а також слухали оповіді про минуле, про життя в інших краях тощо. [45, с.165]

Протягом багатьох століть корчма відігравала важливу і неоднозначну роль у житті українського народу, у Галичині, на нашу думку вона залишалась тим вузловим пунктом, у якому показувався характер і спрямованість усієї алкогольної політики. З іншого боку, проти корчми як уособлення розсадника пияцтва спрямував свій наступ рух тверезості. На характер і спрямованість окреслених явищ і процесів вагомо вплинув і «єврейський фактор».

Мусимо визнати, що в силу специфічних соціально-економічних функцій євреї вагомо спричинилися до поширення пияцтва серед українського народу. У силу специфіки геополітичного становища та суспільно-політичного розвитку свого роду «оазою» для розселення та діяльності євреїв у ХІХ ст. стала Галичина, що перебувала в складі Австрійської імперії. Після нетерпимого ставлення до євреїв імператриці Марії Терези її син і наступник Йосиф ІІ різко змінив політику в цьому напрямі. Виданий ним у 1787 р. так званий Едикт Толерації, незважаючи на заборону євреям займатися шинкарством і орендою (і обмеження незабаром ліквідували), надавав їм такі привілеї, яких вони ніколи й ніде не мали.

[41, с.161] .

Внаслідок цього на початку ХІХ ст. їхня кількість на Галичині зросла до 275 тис., так що у краї мешкав фактично кожен дванадцятий «європейський» єврей.

За таких умов євреї справляли величезний вплив на соціально-економічне становище Східної Галичини. Матеріали преси наводять численні факти, коли громади, де раніше більшість мешканців представляли «заможні і тверезі» газди, протягом лише кількох років «розпиячувалися обірваними жидами», які ставали «власниками багатьох ґрунтів». Одним із проявів цього явища стала поява в другій половині ХІХ ст. у багатьох галицьких селах нових «топонімів»: «Лейбів Кут», «Хаїмів Кут» і под. Після скасування кріпацтва 1848 р. кріпацтва в Галичині почало наростати явище, яке можна назвати «єврейською панщиною». Важливим фактором її запровадження став

алкоголь. За позичену в євреїв горілку селяни мусили відробляти велику «панщину», щоденний розмір якої у грошовому еквіваленті становив близько 20 кр. Таким чином, переважно «за відсотками від заборгованої горілки» вони працювали на євреїв у косовицю і жнива. [93, с.45]

Та не всі проблеми йшли виключно від такої соціальної страти як «євреї корчмарі», такі традиції та стереотипи поведінки передавалися з покоління в покоління. Через нерозуміння фізіологічної шкоди алкоголю (особливо низькоякісної горілки) для людського організму жахливі наслідки мав звичай давати його дітям для поліпшення апетиту і сну, для заспокоєння (щоб не плакали) та в інших випадках. Нерідким були явище, коли, малолітні діти пили разом із дорослими у шинках.

Досліджуючи антиалкогольний рух на Буковині у 70-х рр. XIX — на початку XX ст. дослідник В.Ботушанський, з'ясовуючи причини алкогольної залежності вважає що селянство: «Не бачачи обнадійливої перспективи економічного зростання своїх невеликих господарств, значна частина їх власників, зокрема людей слабкої волі, нерозважливих, неписьменних, а то й таких, що уже попали в алкогольну залежність, «топили» в чарці горе, злидні, безпросвітність, темряву, інші – більш заможні – відвідували шинок ще й з тією метою, що він був єдиним «вогнищем культури» на селі, де можна було поспілкуватися, обговорити якісь справи»[38, с.48].

Проте , не варто зображувати життя селянства як «тотальну і постійну» пиятику. Водночас не варто його прикрашати та ідеалізувати. Зокрема відомий польський історик та етнограф Н. Губілскі, досліджуючи питання споживання міцних трунків населення Галичини у кінці XIX ст., відзначав, що в окремих місцевостях третина, навіть половина мешканців зовсім або вкрай рідко вживали алкоголь. Але таких громад було все-таки менше, ніж тих, де випивка стала нормою життя.[120, с. 143— 144].

За винятком окремих хвиль піднесення руху тверезості, з узагальнення різних джерел впливає явище суцільного зростання обсягів споживання алкоголю в Галичині. Зокрема за 1874-1900 рр. воно збільшилося з 640 тис.

до 698 тис. декалітрів спирту, з чого 77% припадало на східну частину краю. [18, с. 23-41].

Якщо виходити з даних офіційної статистики, то розміри споживання алкоголю на душу населення були начебто й невисокими. Проте, варто відзначити, суть і складність з'ясування розмірів пияцтва в Галичині полягає в тому, що дані офіційної статистики не повною мірою відображають реальний рівень споживання алкоголю. Справа в тому, що у величезних розмірах продукувалася та реалізовувалася підробна горілка, розміри якої можна вирахувати хіба, що умовно. Досліджуючи цю проблему, В. Навроцький відзначав, що шинкарі розбавляли горілку «без міри», в залежності від ступеня сп'яніння споживача. Він стверджує, що «чистої» або «доброї» (40 градусної) горілки продавалося уроздріб менше, ніж «підлої». Для виготовлення останньої сільські корчмарі використовували найрізноманітніші «рецепти», коли, наприклад, до ста літрів горілки у такій же кількості додавали суміш вапна, перцю і тютюну та ін. Таким чином, реальне споживання алкоголю в українській Галичині було доволі високим.

Так згідно дослідження В. Ботушанського у «1850–1854 рр. щороку поміщицькі гуральні Буковини виробляли 24 тис. гл спирту (по 6,3 л на душу населення), то у 1900 – 1904 рр. на 38 гуральнях — 50 тис. гл (6,7 л на душу населення), у 1910 – 1912 рр. на 66 гуральнях — 74 тис. гл (8,9 л спирту, або 22,2 л 40-градусної горілки на душу населення)». Відповідно в період з 1851 по 1910 то самого несення зросло в 1, 4 рази, а ось виробництва алкоголю – у 3 рази [38, с. 48] .

Якщо ж враховувати деякі категорії населення, які його не вживали (дітей, монахів та ін.), то кількість випитої за рік горілки на одну особу збільшується щонайменше до 27 — 30 літрів. Слід враховувати, що вказані обсяги міцних напоїв споживалися нерівномірно в територіальному відношенні. В численних свідченнях українських, польських та німецьких авторів про злидні, страждання, темноту селянської маси Галичини одним із важливих елементів є описи про великі розміри пияцтва та його жахливі

наслідки. Вже австрійських чиновників, досліджували відносини в краї відразу після його переходу під габсбурзьку корону, вражало те, як селяни безглуздо пропивали на ярмарках зроблений важкою працею гріш. Польський магнат Ланцкоронський у приватному листі до окружного старости 1818 р. висловлював щире вболівання такого людського приниження, в якому загрузнув селянин, є пияцтво «на яке його особливо підбивають жида». Автор був переконаний, що доводять народ до злиднів, і голоду в багатому краї передусім шинкарі, які для цього використовують всю свою заповзятість, здібність і працьовитість.[93, с.70]

«...Корчма- то символ всього, що забирає в суспільства силу і здоров'я... Кріпацтво селян, слабкий розвиток міст і єврейські оренди, ось і три суспільні гріхи, які підірвали економічний устрій давньої Польщі»

(С. Щепановський «Wodka і пропінасї»)

Корчма, що відігравала важливу роль у щоденному побуті селян і була призначена для відпочинку і харчування подорожніх та односельців [93, с.4]. Саме вона була основним центром дозвілля та розваг, підтримувала старі традиції та звичаї. З'ясовуючи місце та роль названої установи у повсякденному житті громади зазначеного регіону, варто виділити насамперед її комунікативну та «юридичну» роль. В «В корчмі переважно дізнавались важливу інформацію так в газеті [3, с. 2] Так в корчмі в селі Магура в корчмі дізналися «... що жандарми ув'язнили злодіїв і завили до вїйта. Всі удалися сей час перед вїйта давай кричати на жандармів, щоб віддали зброю до. Але ті сказали,що поки живі, то не віддадуть. З того зачалась бїйка.» Так в новині повідомляється, що участі в цьому також брали декілька жінок. Проте, незважаючи на вищезазначені суспільні функції, корчма була основним центром поширення пияцтва значну. Так, у газеті Буковина від «[3, с. 3]. У Дописі під назвою «До чого приводить горівка! ...селянин Юрій Худик в шинку У Зінгера та жадав у него на борг горівки. Коли-ж Зінгер не вволив волі Худика, то сей так сильно вдарив єго кулаком в лице, що жид безпритомний повалив ся до землі. Тоді вдер»

Зазвичай вона розміщувалася в центрі населеного пункту або на важливих торгових місцях, працювали без вихідних і користувалися популярністю серед населення.

Алкогольна продукція, яка реалізовувалася в корчмі, були горілка, вино та пиво. Зокрема трапляються повідомлення, що горілка була трьох видів різного кольору: прозорого, зеленого, жовтого. Відмінність між ними була також й за смаковими якостями. [84, с. 102].

Так, в корчмі можна було придбати пиво і вино. Зберегали пиво бочках, рідше — у пляшках, подавали у бокалах. Вино зберігали під прилавком яке зберігалося у відрі або бутлі. Було декілька видів пива: жовте і чорне яке розливали у пляшки і називалося «береса», а жовте — в бочках. У корчмі реалізовувалися і харчові продукти. Ці продукти виробляли власне самі селяни які і приносили їх корчмарю за борги. Також в корчмі продавався і тютюн. Орнедарю в його роботі також допомагала родина жінка та діти, чи інші родичі. Як вже згадувалося вище в шинку можна здійснювати було різноманітні фінансові операції і брати в борг, і селяни змушені були віддавати борг чи то працею, чи то харчами. Тому шинок отримує ще одну неофіційну назву «жіночі сльози». Зрозуміло що саме туди йшла найбільша частина сімейного бюджету [84, с. 100-103].

Сприяло поширенню пиятики на Буковині великі землевласники, і промисловці платили зарплатню випивкою. Так, підприємець зі Сторожинця у 1863 р. зазначав що: «своїм робітникам щодня дає на роботі та ще й додому (в рахунок платні) 5 ока пива, півока горілки (1 ока — 1,52 л)» [31]. Також, промисловці щиро «доводили» потрібність та велику користь від пригощання робітників під час їхньої праці, звичайно все це оплачувалося самими робітниками.

«Хто знається на найманні наших робітників, — повідомляв у 1888 р. орендатор власності з Буковинського православного релігійного фонду у селі Топорці Йозеф Фішер, — той мусить визнати, що нашому селянину горілка, безумовно, потрібна для підтримання його здоров'я і працездатності,

оскільки його їди лише рослинного походження йому явно недостатньо... Причому коли селяни виконують дуже важку роботу, то їм треба давати горілки три рази на день» [38, с.89]

Вдало відмітив про святкування традиційного для Буковини храмового свята священник з Оршівців Ісидор Мартинович, який зазначав: «Як такий не займає наш буковинський храм в парвде в звичаях общехрестиянских, какое окремишное становище, есть бо он, у всех хрестиянських народоу, годовой обход торжественного дня, в котрий церков месна светилася, що и етимология самого названия у всех хрестиянських народоу доказует. Но понесе тии годовии церковни празники не лише в релігійну сторону кожного народа, но більше еще в его поведение и забавы взглянути дозволяют, дальше кожний народ по своей жизни и своих обычаях особенным знаменам отличается, а дайте и той самый народ політичнтми или релігійными пределами разделенный не во всех взглядах, мнениях и обрядах сходный, и протое не всюди одну ж и ту саму поверховою физиономию сохраняет». До підміченого отець Мартинович додає що «схотівши же празник храма в неискаженной оригинальности видети, треба межи сільський народ, що еще «стародавни поведінки» з детскою побожністю плекает, удатися » [74, с. 206 — 218. 459, 207,208, 459]. По церковних урочистостях, як підкреслює І. Мартинович, «властивий храм розпочинається». Місцеві та приїжджі розходилися по хатах. Хтось йшов до знайомих, а хтось – до рідні. Там вони пили та гуляли протягом двох днів [65, с.64]. У гірській місцевості святкування тривали 2-3 дні [58, с.109]. Коли надходив пізній вечір, гості з села вибиралися додому, а приїжджі залишалися на ночівлю. Тим часом парубки, які після закінчення танців йшли до корчми, мають, за свідченнями І. Мартиновича, «ще поміж собою не одну справу розрішити, бо тепер, на їх «гадку», - найліпша доба до того. Для того ж вечер є часом поєдинків і бійок сільських». «І так кінчається день храмовий, но дуже рідко сам храм», - резюмує священник — народознавець [74, с. 216 — 217]. Та ці свята

неоднаразово врегульовувалися австрійськими властями та Буковинською православною консисторією [8. арк. 17 — 20, 45].

З результатів різних досліджень випливає, що близько 70-85% осіб ставали жебраками на ґрунті пияцтва. Вони також свідчать, ще пересічний мешканець Галичини пропивав за своє життя щонайменше 5 тис. кр., тобто суму, яка майже дорівнювала вартості селянського «маєтку» (господарства) середніх розмірів. Не можуть не вражати результати наукових досліджень, з яких випливає, що на межі XIX і XX століть « 10% усієї суспільно корисної праці витрачалося на алкоголь», тобто десята частина всієї продуктивної праці чи зароблених коштів йшла на його виробництво або споживання.[69, с.48]

Ці приголомшуючі дані можна було, вважати істотним перебільшенням, якби не сумні реалії. А вони були такими, що коли б величезні суми пропитих грошей спрямувати в інше русло, то можна було б вирішити багато гострих соціальних проблем, які стояли перед українським народом Галичини.

З офіційної австрійської та української статистики випливає, що в кінці XIX – на початку XX ст. середня галицька громада (2,4 тис. мешканців) щороку пропивала близько 24 тис. кр., а все населення краю 430-440 млн. кр. І в той час за ці гроші, за підрахунками Бориса Савчука можна було придбати 1 млрд. 82 млн. буханців хліба (по 40 кр.; тобто 27 штук на одну особу), або 2 млн. 160 тис. корів (по 200 кр.; тобто по корові на родину), чи 500 тис. моргів землі. [93, с.71]

Також дослідник порівнюючи, два соціально значущі інститути корчму та школу констатує таке явище: «горілка перемогла освіту», бо у той час, пила абсолютна більшість українського населення, але лише 8% його представників уміло читати і писати, 4,9 млн було неписьменними. Так як на межі XIX і XX ст. у кожній галицькій громаді (їх загальна кількість становила 6230) було пересічно по три шинки, але 60% громад мали народні школи, і з цього випливає співвідношення 1:5. Високий рівень споживання

алкоголю став тим фактором який суттєво вплинув на загострення інших соціальних проблем. Так на ґрунті пияцтва зросла кількість злочинність. Так з 34,4 тис. засуджених у 1906 р. за кримінальні злочини в Австрії на Східну Галичину припадало 6,2 тис. (18%). Проте якщо в усій державі на ґрунті пияцтва здійснювалися близько 50% усіх злочинів, то в українській Галичині цей показник становив 60-65%. [125, с.36] Наведені дані відображають, так би мовити, «безпосередній» вплив злочинності, тобто вчинки, скоєнні у нетверезому стані.

Також ми можемо відзначити , і про «опосередкований» вплив від непомірного вживання алкоголю, особливо горілки низької якості, це всю чергу зумовлювало поширення багатьох хвороб та стало однією з важливих причин погіршення загального фізичного здоров'я українського народу. Результати досліджень учених, які в другій половині XIX- на початку XX ст. почали активно вивчати вплив спиртних напоїв на людський організм та його окремі органи. Так дослідження показувало про поширення серед пияків туберкульозу, що у два-три рази вищим, аніж в осіб, які рідко вживали алкоголь. [23, с. 8 — 11]

Схильність галицьких селян до вживання спиртних напоїв нерідко використовували різного ґатунку політики, найчастіше шляхтичі, як «ефективний засіб агітації» під час виборів до парламенту та крайового сейму. Характеризуючи це явище, український посол Андрій Кос відзначив, що важко сказати, хто у цій ситуації заслуговує більшої зневаги: «чи селяни, що продає свій голос, чи пан, що за допомогою таких голосів отримує свій мандат» [14]

Так ми можемо зробити висновок, що розміри споживання алкоголю в Галичині та Буковині, значною мірою позначались на суспільний розвиток населення. І горілка залишалась важливим маніпулюючим засобом селянства та робітників, як з боку держави, так і шинкарів. З одного боку, алкоголь поглиблював майнове розшарування населення, забезпечуючи надприбутки кільком десяткам тисяч причетних до його виробництва та реалізації осіб, а, з

іншого, посилював злиденність кілька мільйонної маси селянства і робітництва. Пияцтво стало однією з причин злочинності, зумовлювало зростання різних видів захворювань, насамперед туберкульозу.

3.2. Антиалкогольний рух серед українського народу в австрійській імперії

Рух за тверезий спосіб життя розпочався на початку XIX ст. За основу ідеології вони беруть розсудливість — як одну із головних християнських чеснот (поряд зі справедливістю, мудрістю, стійкістю), яка передбачає розумне обмеження в усіх особистих потребах. Перші товариства тверезості виникли в Англії і в Північній Америці у 1808 р. Рух тверезості на західноукраїнських землях також поступово перетворювався на важливу складову масштабних суспільних рухів за обмеження чи повну відмову від споживання алкоголю.

Вже 23 вересня 1844 р. тодішній генерал-губернатор Галичини і Лодомерії видав розпорядження про створення товариств тверезості в усіх костелах і церквах. Таким чином, початок організованого українського руху тверезості в Галичині мав дещо парадоксальний характер. Головний поштовх йому дали проурядові адміністративні кола. На цій основі акцію тверезості починає активно підносити греко-католицький клір. В жовтні 1844 року митрополит Михайло Левицький (1774 — 1858) звернувся з листом до священників, де виклав інструкцію, як створювати такі товариства, і запропонував завести книги тверезості. Програма боротьби за тверезість складалася з «поучення» священникам щодо проведення антиалкогольної пропаганди, а також визначила механізм створення і діяльність братств тверезості. Основні засади, цієї програми залишалися. Обов'язково вступаючи до братства, потрібно було проголосити присягу і покласти свій підпис. Присяга текст присяга виглядав наступним чином:

«Чиню перед Господом Богом, Пречистою Дівою Марією і святим Ангелом Хоронителем урочисте постановлення в уживанню палених напоїв хоронитися за поміччю Бога і в міру сил своїх до того других побуджати» [94, с. 23.].

Товариство обов'язково повинно мало мати книгу обліку учасників – «Книга братства тверезості», де містилися короткі біографічні дані членів. Цілими селами селами вступали в братства і як зазначає Б.Савчук ніби: «прокинулися від летаргічного сну» так з 855 тис. прихожан греко-католицької церкви Перемишльської громади 272 тис. були учасниками товариства. [92] В 1845 у селі Брошнів та Горинь за ініціативи сільського священика І. Козакевича заснуються братства тверезості

Та попри, це священик дуже часто фінансово залежив від шляхтича. А для пана така діяльність була вкрай не вигідна, за часту з корчем та дешевого алкоголю приходили значні прибутки. Та все ж, це не зупиняло широкі кола духівників розпочати боротьбу проти надмірного споживання міцних трунків. Тай для самих прочан дана присяга стала важливим стимулом для обмеження себе вживанні великої кількості спиртного. Так, перша хвиля спричинила закриття великої кількості шинків та корчем.

Отже, братства передусім ставали формою масового соціального протесту проти панування та визиску орендарів і лихварів. Власники корчем та алкогольного промислу занепокоєні масовим антиалкогольними настроєми греко — католицького кліру. Вдавалися до різноманітних маніпуляцій, звинувачуючи священиків в антисемітизмі також надсилалися різноманітні звернення до галицького сейму та владних органів. Де приводили аргументи, щодо мільйонних збитків для бюджету [63, с.86]. Можемо стверджувати, що окрім опришківства та інших проявів соціального протесту проти кріпосництва, боротьба за тверезість стала першим масовим, цілеспрямованим і легальним рухом українського селянства Галичини. Хоч він антишляхетський характер, але поряд із цим мав не руйнівну, а творчу, суспільно корисну спрямованість. Антиалкогольна боротьба одразу

викликала стурбованість, а незабаром і гостру негативну реакцію з боку польських панів і магнатів, які внаслідок різкого зменшення споживання горілки зазнавали значних матеріальних втрат. І вони все ж домагаються зменшення впливу тверезницького руху.

Революція 1848 р. яка деякою мірою змінала аграрні відносини зуміла змінити суспільно — політичне становище селян. Відповідно до змін скасовувалася панщина і всіх пережитків феодалізму. Шляхті також заборонялося змушувати купувати селян алкоголь в корчмарів. Проте зміни не проходили одномоментно, селяни і на далі бали від великого землевласника, в якого вони і змушені були відвідувати корчми і купувати там алкоголь. Хоча селяни й отримали право вільно користуватися власною землею, проте це використали власники корчем, які давали селянам в борг алкоголь, чи то обмінювали на продукти, речі [90, с. 34]. Так , є матеріали початку ХХ ст. які засвідчують про віддавання землі за борги, та й взагалі бідкування цілих сімей через надмірне споживання міцних напоїв [63, с. 87]

Незважаючи на окремі заклики та розпорядження митрополичої консисторії, протягом 1850-х років греко-католицькому духовенству не вдалося відновити братства тверезості, які б широко займались викоріненням пияцтва. Таким чином, XVIII — 50— ті роки XIX ст. є першим етапом зародження і становлення руху тверезості в Галичині. Хоча по організаційній динаміці він цілісного та завершального характеру, антиалкогольна боротьба в цей час набула чітко окресленого змісту і спрямованості.

Зміни в австрійській імперії 1867 р. прийняття конституції в якій закріплювалися перетворення її на дуалістичну Австро- Угорську монархію, спричинили також покращення фінансове й духовне для підданих імперії . Проте нові воєнні компанії проти Прусії 1869 спричинили дефіцит молодого робочої сили на селі і тим самим для селян це вилилось у постійну матеріальну скруту, яку долали вони зачасту вживанням міцних алкогольних напоїв. Тому свою діяльність знову активізувало греко-католицьке духовенство. [66, с. 12]

Боротьбу за тверезість на Буковині один із перших розпочинає з 1869 р. український священик Євсей Андрійчук у с. Дорошівцях, завдяки чому багато непитущих були й кращими господарями у цьому селі [25]. Одне з перших товариств тверезості було засноване священиком Єротеем Федоровичем при новозаснованій читальні у 1874 р. у с. Валяві. Братства тверезості з'являються у с. Брідка, Суховерхові, Барбівцях, Зеленеві та ін. ініціатором виступив священик Г. Воробкевич та діяльність тривала недовго [49, с. 177].

Товариства тверезості на Буковині засновувалися за зразком статуту «Австрійського антиалкогольного товариства» у Відні, яке надавало деяку методичну підтримку подібним товариствам у провінціях, надаючи зразки статутів, брошур, книг газет, плакатів та інші допоміжні матеріали. [26].

Друга стадія кін.60 — рр. XIX ст. антиалкогольного руху на Галичині масштабні зрушення розпочинаються з приєднанням до цієї акції львівського митрополита Йосифа Сембратовича (1870 — 1882 рр.). Згідно його послань мали створитися група отців, які під час богослужіння читали тверезницькі тексти, таким чином приверталася увагу прихожан до теми тверезості. В 1874 р. 3 квітня митрополити у своєму посланні «Про високу гідність людини» відносить вживання міцних трунків до одних із найтяжчих гріхів. Цей лист змушував духівників проголошувати проповіді антиалкогольного та антитютюнового спрямування під час богослужінь [63, с. 86].

Також варто відміти, що Й. Сембратович звертається до Папи Пія IX, в якому говориться про заснування товариств тверезості. Митрополит отримує благословення від Папи і 30 червня 1874 р., товариства тверезості отримали самостійність в своїх діях, при цьому влада не мгла чинити ніякого спротиву їхній роботі. Митрополит також 4 серпня 1874 р. розпорядився заснувати товариства при храмах та громадах. В той самий час створено статут універсальний для всіх братств, в якому можливі були правки, важливим пунктом стало те, що учасникам товариства заборонялося вживати міцні алкогольні напої, а також обмежувався вжиток пива та вина [63, с. 86]. В

церквах відбувалися масові антиалкогольні місії, на яких селяни складали присяги тверезості, і їм вручали пам'ятні грамоти «Братства тверезості» або брошури «Меч духовний».

Вагомими результатами діяльності братств тверезості свідчить той факт, що впродовж 1875 р., до липня місяця люди масово вступали до товариства. Вступ мав відбуватися добровільно та під тиском деяких священників, які наголошували, що відмова буде вважатися гріхом. Так, згідно даних у 1874 р. на Тернопільщині клятву склали бл. 8 тис. ос. [39, с.11], проте ми знаходимо дані які говорять про значно більші показники в 400 тис. нових членів. [63, с. 88].

Новим потужним чинником розгортання антиалкогольного руху в другій половині 1870-х років так звані місії учасників братств, які мали за мету агітувати в «незайманих» місцевостях та приєднувати нових прихильників цієї ідеї. Завдання і засади проведення таких акцій визначалися у виданій митрополитом Й. Сембратовичем 25 грудня 1874 р. спеціальній «куренді». Відповідно до її положень для кожного деканату призначалися місіонери, які підпорядковувалися архієпископському місіонеру о. Василеві Залозецькому — відомому церковному громадському діячеві.

У ході місій або після їх проведення на спеціальних постаментах встановлювалися хрести тверезості, які вінчали написи: «Хрест погубив поганство- Хрест погубить і п'янство» , «Господи оружје на діавола, Хрест Твій дав єси нам» та ін. Як правило, такі хрести споруджували в центрі села, а іноді навпроти корчми. Місії тверезості часто супроводжувалися символічними актами «похорону горілки», коли в атмосфері загального піднесення відбувалось «повішання» пляшок з цією «отрутою» в публічних місцях.

З кінця 70 — х і особливо з 80-х років XIX ст. рух тверезості активізується на Буковині. У 1879 р. у селі Хрещатик за пропозицією місцевого духовенства відкривають читальню і також братство тверезості. «Члени товариства повели роз'яснювальну роботу про необхідність тверезого

способу життя. В результаті чоловіки, хлопці і дівчата у святкові і недільні дні замість корчми почали ходити до читальні» [3, с.3] Аналогічні заходи відбувалися тоді також у інших селах Буковини, де місцевими священиками велися розмови про відмову від горілки «на віки», заковування пляшок з алкоголем і встановлення «хрестів тверезості».

Карапчеві — над— Черемошем 19 червня 1894 р. в хресто поклінну неділю понад 600 жителів села перед олтарем у церкві при службі 5 священиків дали клятву не пити горілку ні вдома, ні в гостях, ні в корчмі, не давати також горілки найманим робітникам на роботі, навіть не тримати горілки в хаті. До такого рішення карапчівчан настановлював їхній священик Ілля Масікевич, що прибув у Карапчів два роки перед тим і вів активні проповіді проти пияцтва. Після служби в церкві громада на чолі зі священиками рушила на визначене місце, де встановили і освятили металевий «хрест тверезості», доставлений зі Львова за 35 фл. з написами, з одного боку: «В пам'ять святої тверезості, запровадженої о. парохом И. Масікевичем 1894 р. Господи, оружје на діавола хрест твій дав єси нам», з другого боку: «Хрест побідив поганство. Хрест побідить п'янство. Водружен в громаді Карапчів року 1894» [3, с.2].

Якщо, говорити про попередні результати руху то за 1870-1880 рр. то, діяльність братств виявилася досить таки непоганим способом для закриття корчем, протестам в Галичині в період з 1878 по 1882 кількість корчем зменшилась із 23 тис. до 18,5 тис. Та цей процес не зовсім був до вподоби владу, та й власників тому Й.Сембратовича викликають до Відня де імператор переконає митрополита покинути свій пост. [90, с. 35].

Варто розуміти, що священники дійсно всіма силами намагалися вирішити питання пияцтва. Вони організували в селах рух на підтримку тверезого способу життя. За повідомлення часопису «Буковинські Відомості» від 5(17) березня 1895 р., у с. Товтри місцевий парох Теофіл Драчинський та священник — експозит Д. Киселевський пропагували серед парафіян тверезість і «ширили правдиву просвіту» [11, с. 2] Закликали селян

у проповідях відвідувати у вихідні дні церкву, а не поспішати на ярмарок чи до корчми. Характерним прикладом цих повчань може служити «Проповідь про святкування неділь та свят», опублікована священником О.Монастирським у церковному часописі «Світильник» за 1897 р., у якій, між іншим зазначалось про: те як потрібно шанувати неділю та інші свята. [73, с. 430, 431,432]. Та якщо говорити про становище православного священника на Буковині то варто звернутися до дослідження Чучка К. в якій він зазначив що «під час виконання службових обов'язків він був переважно об'єктом високого вшанування, натомість у позаслужбовий час, через традиційне уявлення, перетворювався на об'єкт народних забобонів». [105, с. 41]

У 1881 р. старшим учителем Іваном Микитовичем та селяни Степан Боянівський встановили хрест тверезості з написом: «Кресть побѣдиль поганство — Кресть побѣдиль и пьянство» [25]. Хоча саме товариство тверезості в Кіцмані з'явиться тільки в 1885 р.

У 1889 р. австрійський уряд викупив право виготовлення та продажу спиртних напоїв у поміщиків та зробив його державною монополією. Але від цього справи не покращали. Тому на весні 1895 р. митрополит Сильвестр Сембратович знову закликав духовенство організувати «Братства тверезості». В 1896 р. митрополит Сильвестр Сембратович, вносить певні зміни в статуту братств тверезості. Так, учасникам братств бало заборонено сидіти за столом де був алкоголь. Це пояснювалося тим, що оточення може сприяти тому, щоб братчики піддалися впливу і не дотримувалися приписів братства. [63, с. 84].

Та не завжди ці місії проходили гладко, іноді священникам загрожувало фізичне насильство. Наприклад, весною 1892 р. парохі обох обрядів — римсько — і греко — католицького організували у с. Нараєво місію, яка закінчилася масовою присягою тверезості. Відразу після закінчення місії чималий натовп євреїв увірвався до хати священника і його почали бити. Побої припинила лише викликана поліція. Наступного дня християнське

населення села побило вікна у єврейських хатах. [5] До боротьби з пияцтвом долучалися самі жителі. У деяких селах селяни влаштовували облогу корчм, не допускаючи туди любителів горілки. Влаштовували похорони горілки: у землю закопували пляшки з горілкою і насипали могилу, на якій встановлювали хрест. Поміщики розглядали це як по рушення закону і викликали урядові комісії для придушення руху тверезості. Новий поштовх антиалкогольному руху надала видатна постать в українській історії Андрей Шептицький який в 1901 р. став митрополитом Галицьким.

Він вагомо спричинився до розвитку ідеології та організації руху тверезості, збагативши його новими глибокими ідеями, в яких знайшли гармонійне поєднання християнська істина, загальнолюдські ідеали та національні прагнення українського народу. Щойно призначений станіславівським єпископом, уже у своєму першому зверненні до народу – «Пастирському листі до вірних Станіславівської єпархії, даному у дні св. Пророка Іллі» (1899) – Шептицький закликав «працею, ощадністю і тверезістю» усунути «вбогість» з нашого життя. [21, с.10] Методи боротьби в період служіння Андрея Шептицького мало чим відрізнявся від попередніх років: заклики, промови в церквах, послання до народу, протиалкогольні місії. Учасники братства мали тепер досить велику кількість напрацьованої до цього часу навчальної літератури, і до самого братства приєднувалися нові учасники. Так, за 1910-1913 рр. на Галичині було 465 братств, та 30-35 тис. активних учасників. [40]

Так, греко-католицька церква і на початку ХХ ст. продовжувала боротьбу з діяльністю корчем. Та як підмітив дослідник Борис Савчук у «Духовенству як головній й рушійній силі не завжди вистачало організаційного хисту та послідовності в організації ефективних підходів тверезості. Священникам незважаючи на промови які закликали позбутися, цієї пагубної звички, жертвну працю у цій царині десятків і сотень священників, не вдалося виробити цілісного плану дій, підходів так і не вдалося». [93, с.114].Та здобутком історичної ваги історик вважає: було те,

що рух тверезості став важливою передумовою для посилення боротьби з лихварством і створення системи економічної взаємодопомог селянства.

Самий рух намагався боротися не з алкоголізмом, а з самою причиною вживання алкоголю. Так, на початку ХХ ст. рух тверезості на Буковині який розвивався до цього з його методами тверезництва деякою мірою йде на спад. З'являються нові підходи, а саме заборона шинків на свята та вихідні дні. Так, в ці дні не будуть провокувати населення, щоб зайти в шинок і замість цього селяни відвідають храм, приділять більше часу родині господарству. Ці прохання надсилалися численними петиціями, до крайових та повітових адміністрацій, також проводилися віча на яких шляхом народного голосування затверджували листи до владних установ. На 3-й сесії 9-го скликання Буковинського крайового сейму 1901 р. видатний громадський та політичний діяч С. Смаль-Стоцький за зверненням селян Давиденів-Зрубу, Ленківців, Топорівців, Кам'яної та ін. вирішувалося питання про закриття корчми саме на свята та у вихідні дні [40]

Активними учасниками руху тверезості на Буковині були : священники, учителі, члени читалень , лікарі. Рух тверезості фактично впливав у загальне русло українського національного відродження в краї. При проведенні цієї пропаганди зверталася увага селян на шкоду алкоголю для здоров'я, зайві матеріальні витрати сім'ї, аморальну поведінку п'яниць, а то й безглузді каліцтва і навіть вбивства п'яних забіяк. Наголошувалося також, що своїм бездумним витраченням грошей на питво селяни збагачують поміщиків, орендарів, власників шинків, а самі стають біднішими, а то й доводять господарства до розорення і продажу з аукціону.

Важливим для розкриття теми є те, що боротьба з пияцтвом вела до зменшення прибутків шинкарського бізнесу. А це призводило до протистояння з боку корчмарів, яке можна було спостерігати чи не на всіх західноукраїнських землях.

Так, на Галичині у 1875 р. намісництво повідомило митрополита про надходження скарг, в яких йшлося про те, що таерезницькі місії у краї погіршують матеріальне становище. Мова йшла про бюджети адміністративних органів, які недоотримували податок з продажу алкоголю. Орендарів та шинкарів підтримував уряд, який почав збирати у старост інформацію про проведення місій тверезості.

Свої дії влада пояснювала тим, що подібна діяльність порушує громадський порядок та несе загрозу державному спокою. Часто намісництво звинувачувало духовенство у систематичному тиску на селян, примушуючи їх вступати до братств тверезості, або ж узагалі вказували, що такого роду священників не відповідає професійним обов'язкам духовенства [15, с.99].

Проте урядові та адміністративні кола не обмежувалися у своєму контрнаступі лише критикою. На села почали направляти численні “комісії” для розслідування діяльності братств тверезості. Разом з цим можновладці для того аби зменшити популярність братств тверезості, почали поширювати чутки по селах та ярмарках, члени братств та всі хто не п'є горілку, будуть обкладатися підвищеним податком.

Протидія наслідкам зусиль учасників руху тверезості часно носила досить підступний характер. Так 1884 р. у с. Чунькові члени читальні дали обіцянку 3 роки не вживати горілку. Натомість місцевий корчмар підбивав їх відмовитися від обіцянки, адже це “непорядна” справа для справжнього газди. Подібна ситуація спостерігалася і у інших населених пунктах. Ще один “метод” спрямований на збереження покупців горілки був продемонстрований шинкарем на ім'я Шмуль Валін : він обіцяв селянину дати дозвіл безплатно випасати худоби на своїй землі, тільки аби останній не кидав пити спиртне. Також траплялося, що корчмарі давали селянам безплатно літр горілки, щоб вони порушували клятву тверезості.

Досить агресивним випадком протидії шинкарів стало підпалення будинку священника у с. Карапчів-над-Черемошем, який поширював ідеї безалкогольного способу життя [3].

Адміністративні органи як було зазначено раніше, ставилися з підозрою до великих зібрань населення без їх відомості. Так, коли у кінці травня 1894 р. у с. Бабині люди вирішили провести на цвинтарі вперше безалкогольний парастас, найняли службу Божу, і прибули люди й із сусідніх сіл, жандарми розіграли це зібрання людей, бо воно, мовляв, незаявлене наперед владі, суперечило австрійському імперському закону від 15 листопада 1867 р. про об'єднання і збори [3].

Очевидно, власті ототожнювали просвітницьку антиалкогольну агітацію деяких священиків з поширеними тоді “пророцтвами” підпільних мандрівних “пророків”, які ходили по селах і пророкували пиякам різні тяжкі хвороби і кари. Особливо відомим став «пророк-юродовий» із с. Магали Стефан Саїнчук.

Отже, протягом століття духовенство залишалося головною рушійною силою розвитку руху тверезості. Зважаючи на авторитет і впливи духовенства, очолюваного палким прихильником тверезості Йосифом Сембратовичем, одним із найголовніших здобутків стало винайдення такої організаційної форми, як братства тверезості, що виявилася найбільш ефективною для згуртування широких селянських мас.

У останній третині XIX століття поряд із духовенством у боротьбі з пияцтвом все більшу роль починає відігравати світський чинник. Причинами його посилення могло бути зменшення впливу священиків, утворення та активний розвиток громадських об'єднань та формування партійно-політичної системи. Світська антиалкогольна боротьба також пройшла кілька етапів, які прямо були пов'язані із еволюцією суспільно-політичного розвитку західних земель.

Варто зазначити, що величезний вплив на творення українського громадського життя здійснило започатковане у 1868 році товариство «Просвіта», яке намагалось розбудити та піднести національне суспільне життя українського народу. Головною ідеєю товариства було

підвищення рівня освіченості народу за допомогою читалень, бібліотек, громадських виступів та ін.

Яскравим представником «Просвіти» був галичанин Володимир Барвінський, який чимало приділив уваги проблемам пияцтва серед населення. Будучи членом цього товариства, він видавав чимало праць серед яких були : «Вексель і лихва - наша біда», «Тридцять літ тверезости», де розглядалася соціально-економічна проблематика.

Володимир Барвінський був одним з перших інтелектуалів Галичини, що рішуче виступали проти відкриття шинків, які призводили до загального занепаду та зубожіння населення. Він розумів, що саме інтелігенція, а особливо на той час –духовенство, не повинно ігнорувати фізичне та духовне здоров'я народу. За його переконанням, селянам потрібно зрозуміло пояснювати, що алкоголізм несе величезну шкоду для людини [18, с. 279].

З цього можна зробити висновок, що члени «Просвіти» цікавилися не тільки освітянськими проблемами, але і соціально-економічними проблемами українців.

Серед просвітницьких організацій за ступенем свого впливу у період з 60-х -90-х років XIX століття вирізнялися наступні інституції та об'єднання : «Руське товариство педагогічне» (займалося розбудовою шкільництва), «Сільський господар» (його ціль - покращити добробут селянства), московфільське «Общество ім. М. Качковського» (займалося просвітництвом).

Межа XIX та XX століть вирізняється активною самоорганізацією різних станів, до прикладу: «Українське лікарське товариство», «Учительська громада» та ін. Організовувалися також студенські товариства : «Ватра», «Основа», «Український студенський союз» та ін. Дані утворення носили скоріше стихійний характер, але без сумніву відігравали важливу роль у еволюції громадської думки.

Як зазначено було вище, роль інтелігенції у цей період набирала обертів. Тому не дивно, що антиалкогольний рух з часом все активніше

намагався залучити до справи саме педагогів. Приходило розуміння, що таку проблему можна змінювати ще у зачатку, тому роль освітянської спільноти на усіх рівнях намагалися посилити. Вважалося, що за допомогою впливу науки на молоде покоління можливо змінити їх спосіб життя. Це була цілком відповідна реакція тому, що велика кількість дітей наслідувала дорослих і також вживала алкоголь. Підтвердженням цього, як приклад, стали дані опитування 1909 р. у одній із шкіл у Чернівцях. Із 98 опитаних 20 учнів систематично ходили до шинків з батьками, 17 – мали алкогольну залежність [56, с. 41].

Певний ефект на український рух тверезості у межах освіти, здійснила Австрія, яка активно залучала учителів до боротьби з цією суспільною вадою, адже вважалося, що це єдиний засіб успішного протистояння з алкоголізмом серед населення.

Так, Австрійське товариство проти пияцтва у 1893 р. виділило 300 крон нагороди за написання наукової праці “Як школа може побороти пияцтво?” На це у відповідь було надіслано 96 праць майже з усіх австрійських країв [3 Ч.5. с.1].

Також краєва шкільна рада Нижньої Австрії видала обіжник до окружних шкільних рад і до дирекції учительських семінарій, закликаючи їх доручити вчителям впливати своїм прикладом на учнів та їх родичів для того, аби відзвичаїти їх від пияцтва. Наголошувалося, що пияцтво у сільських вчителів повинно гостро каратися [3 Ч.5. с.4]

Ці акції знайшла відгук і серед західноукраїнських педагогів. Так, ІV буковинська учительська конференція у 1895 р. поставила на порядок денний таке питання: «Як може школа запобігти пияцтву?». Було проголошено резолюцію із 9 пунктів, де пропонували різноманітні способи вирішення проблеми вживання спиртного: заборонити учням відвідувати заходи та місця де п'ють горілку, учителям вести антиалкогольну пропаганду як у школі за допомогою спеціальних книжок так і поза межами навчального закладу. І вчителі намагалися куруватися цим у своїй роботі [3. Ч.3. с.2].

Неможливо не зазначити і роль національної політично-партійної системи, що складалася у 1890-х роках. Українська радикальна партія та Національно-демократична партія справили доволі сильний вплив на розвиток української громадської свідомості, але все ж недостатньо підтримувалися як для тих реалій.

У кінці XIX – на початку XXст. в українській суспільно-політичній думці помітно поширюється увага до проблеми пияцтва серед населення та політики уряду з цього приводу. Про це свідчать чисельні публікації у таких часописах як «Діло» , «Народ» та ін. а також палкі дискусії довкола цієї проблеми на сторінках преси. Це породжувало розуміння необхідності викорінювати серед населення згубний алкоголізм.

Виникали різні теорії стосовно того, яким чином потрібно проводити боротьбу з пияцтвом. Дехто звертав увагу на європейський досвід, були прихильники способів антиалкогольної боротьби Наддніпрянської України. В цьому можна простежити

Проте паростки ідеї боротьби з алкоголізмом виникли серед української інтелігенції певною мірою на тлі організованих антиалкогольних структур галицьких поляків, котрі, очевидно знову ж таки опиралися на досвід інших європейських країн (перша добровільні асоціація тверезості виникла в Австрії у 1884 році, яка перейняла у Німеччини ідею антиалкогольної організації). Так, у 1902 р. польська інтелігенція організувала просвітницько-благодійницьке товариство “Єлевтерія” і головним напрямком його курсу стала протидія згубному впливові алкоголю на польське населення [90, с.67]. Чимало гуртків «Єлевтерія» знаходилися на території Східної Галичини, і відповідно, у них брала участь велика кількість українців.

Але потрібно розуміти, що у таких філіях поряд із вибудовуванням антиалкогольних переконань, відбувався відхід українського елемента у бік польського товариства. Аби не загубити своєї національної ідеї галичанам потрібно було створити власний аналог.

Так, у кінці 1906 року львівська інтелігенція на чолі із Олександром Гарасевичем заснували товариство «Боротьба з алкоголем». Учасники цього товариства мали вести просвітницьку діяльність і разом з цим давали клятву не пити спиртного.

Варто додати, що українська інтелігенція докінця не вірила, що можливо перевернути уявлення населення і змінити негативну статистику вживання ним алкоголю. Після товариства «Боротьба з алкоголем» (якому влада не затвердила статут), Іван Раковський, Юліан Балицький та інші діячі вирішили організувати товариство «Відродження» у 1908 році. У його програмі головною ціллю було відродження народу, прагнення викоринити вживання спиртовмісних напоїв та тютюну [99].

Перед товариством стояло завдання вирішити соціально-економічні проблеми українського народу, і тому можна вважати що «Відродження» могло стати важливим національним чинником громадського життя українського народу.

У лютому 1909 р. у Львові відбувся перший український освітньо-господарський конгрес на якому було виголошено 4 антиалкогольні доповіді. Цього ж року з ініціативи отця В. Стернюка створюється товариство «Відродження». Метою його діяльності стало пропагування здорового способу життя. При цьому представники товариства наголошували, що це є основою для фізичного та духовного розвитку людини. Для досягнення поставленої мети товариство здійснювало наступні заходи: провадило дискусії про шкідливість алкоголю; видавало та поширювало брошури антиалкогольного характеру; влаштовувало з'їзди та віча; створювало заклади лікування залежності від спиртного; засновувало філії «Відродження» [20].

Сильний вплив на розвиток руху боротьби з пияцтвом здійснив Просвітньо-економічний конгрес у лютому 1909 р. Він був найбільшим форумом української інтелігенції до часу Першої світової війни. Тут, зокрема, на гуманітарно-гігієнічній секції були проголошені чотири доповіді

про згубний вплив алкоголю на фізичне здоров'я та і на громадськість загалом. Прийнята на основі цих повідомлень резолюція виокреслила пріоритетні напрямки роботи в українському антиалкогольному русі та розвинула його ідеологію. Також конгрес закликав «Просвіту» підтримувати рух за тверезість через заснування при читальнях “кружків тверезості” та більше приділяти уваги цьому питанню у своїх публікаціях. Все це посприяло відкриттю у лютому 1909 р. перших зборів товариства «Відродження». [4, с.3]

На початку 1900 — х, і надалі продовжувалась діяльність передової української інтелігенції яка бачила наслідки вживання алкоголю, намагалася обмежити доступ до неякісної випивки. Та важливим новим етапом в твирезницькому русі відбулося заснування товариства «Відродження» у Львові 1909 р. першочергова місія якої і була протиалкогольна діяльність.

Найактивніше діяла вона в Сх. Галичині, за ціль організація ставила собі «визволення українського народу від впливу алкоголізму й нікотинізму, вважаючи це визволення конечною підоймою духовного, фізичного й матеріального здвигнення (поступу) і культурного розвою українського народу» - зазначається в статуті [37, с.6].

Також товариство випускало однойменне видання, де публікувалися статті присвячені боротьбі з алкоголізмом, тютюновою залежністю бралися також до уваги зарубіжна практика, редакторами були Софія Парфанович та Іван Раковський. [4].

Її головним напрямом була лекційна пропаганда про наслідки вживання алкоголю на людський організм та матеріальні збитки, які він завдає окремим господарствам та українському народу, яку проводили читальні «Просвіти», осередки «Відродження» та інші громадські товариства.

Окрім “Відродження” протиалкогольний рух був презентований такими організаціями як «Просвіта», «Сокіл», «Пласт». Часописи, на

сторінках яких знаходимо протиалкогольні статті: «Народна Справа», «Свобода», «Правда», «Діло», «Буковина» та ін.,

У той же час заснована 1900 р. під протекторатом радикальної партії ще одна визначна українська організація — «Січ» — відразу розгорнула активну антиалкогольну діяльність боротьбу. Велика роль у цьому належить її головному організаторові та ідеологу Кирилу Трильовському — відомому оборонникові тверезості. Незважаючи на переслідування з боку польської адміністрації, протягом десятиліття «Січ» зросла до 916 осередків із 30 тис. членів. Вона приваблювала селян не стільки зовнішньою «декоративною стороною» (однострої зі стрічками й топірцями й т. ін.), скільки глибоким ідейним змістом у формі модернізованого козакофільства [49, с.33].

З діяльністю «Січі» часто пов'язували підпали єврейських корчем, як у Зарваниці Бучацького повіту [49, с.13] та в інших місцях. Можливо такі закиди були небезпідставними, хоча жандармерія жодного разу не довела їх. К.Трильовський відзначав, що «шинкарі і лихварі, дідичі і всякі пани і підпанки перелякалися» коли «побачили, що завдяки «Січам» пустіють корчми, тому почали проти неї фальсифікувати численні судові процеси з підставними свідками». Але при цьому категорично відкидав звинувачення січового руху в антисемітизмі. [97, с.33 — 43,37— 38]

Отже, ця боротьба мала не національний, а здебільшого соціальний характер, бо спрямовувалась проти корчмарів, лихварів й орендарів, які виступали визискувачами з українського народу.

Таким чином, у кінці XIX – на початку XX ст. відбувся також етап становлення «світського струменя» українського руху тверезості, який в організаційно-ідеологічному відношенні залишався в зародковому стані. Найголовнішими здобутком стало виникнення товариства «Відродження», що безпосередньо переслідувало завдання викорінення пияцтва. Вибух Першої світової війни спинив розгортання роботи в цій царині, але національні громадські об'єднання виступили головною силою антиалкогольного руху у 1920-30-х роках.

Протягом майже століття на Західній Україні тривав потужний рух, що спонукає до роздумів, головною метою якого було покращення становище українського суспільства шляхом боротьби з надмірним вживанням міцних напоїв та їх розповсюджувачами. Рух тверезості спочатку представлений виключно греко-католицьким духовенством Михайлом Левицьким, Йосифом і Сильвестром Сембратовичами, Андрієм Шептицьким. З часом з'являється світський струмінь в антиалкогольному русі, які представленні інтелігенцією і на основі виникає товариство «Відродження» . У цей період рух тверезості пройшов шлях від публічної клятви відмови від вживання алкоголю до створення громадських організацій, видання журналів, наукової літератури.

Подібні процеси відбувалися і на Буковині в цей час, де також з'явилися представники в першу інтелігенції які бачили в надмірному вживанні алкоголю загрозу для населення краю. Та при, цьому рух зіткнувся і величезним спротивом як владних кіл так і власників корчем.

Висновки

Виробництво та реалізація алкоголю протягом тисячолітньої історії впливали на розвиток різних сфер суспільного життя українського народу. Перший етапний перелом у цьому процесі був зумовлений переходом від «ритуального» до «побутового» характеру споживання міцних трунків. Наступною важливою віхою стало винайдення горілки, яка поступово витісняє інші види міцних напоїв.

На такому тлі загострювалася боротьба за право продукування та продажу алкоголю, що проявилось у двох головних тенденціях. Спочатку протистояння у цій сфері точилося між різними суспільними верствами українського народу, а далі, з втратою Україною своєї державності, основні «алкогольні суперечності» переносяться у площину міжетнічних і державно-політичних стосунків.

За таких обставин продовжували зростати обсяги споживання алкоголю. Не можна стверджувати, що ця тенденція зумовлювалася лише політикою іноземних державно-політичних режимів, адже відповідні традиції на побутовому рівні закладалися ще за часів Київської Русі, а то й раніше. Інша справа, що саме іноземна політика, передусім російського царату, сприяла посиленню пияцтва, що перетворилося у найгострішу соціальну проблему. Цілеспрямоване споювання українського народу ставало джерелом його національного й соціального визиску. Потужному «алкогольному монстру» не могли протистояти окремі заклики про необхідність дотримуватися тверезості.

Можливо, у жодній іншій суспільній сфері не знайшов такого виразного прояву один із парадоксів людської вдачі, коли елементарне прагматичне розуміння матеріальної шкоди, яку завдає алкоголь, не спонукало особу, окремі сільські чи міські громади, врешті цілий народ відмовитися від його споживання.

Основні окреслені риси і тенденції значною мірою проявилися в алкогольній політиці на західноукраїнських землях у XIX ст. — 30-х

роках ХХ ст., яка разом з тим мала свою специфіку, зумовлену загальноєвропейськими впливами та особливостями Антиалкогольна боротьба в Західній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. стала однією з яскравих сторінок історії національних суспільних рухів українського народу, що тривалий час розвивався під владою чужоземної держави як бездержавна нація. Вона носила виразно опозиційний характер супроти політики споювання українського народу, ґрунтувалася на високих морально-патріотичних принципах і стала важливим фактором внутрішньої консолідації всі національно-патріотичних сил.

Пануючий на західноукраїнських землях у зазначений період австрійський державно-політичний режим попри окремі послаблення загалом проводили безкомпромісну політику, спрямовану на споювання місцевого етнічного населення. Законодавчі акти, покликані регулювати виробництво і реалізацію алкогольних напоїв, через протистояння можновладців, корчмарів-орендарів та адміністративних чиновників не давали бажаних наслідків. Це зумовлювало зростання рівня споживання алкогольних напоїв, що відповідним чином позначилося на інших сферах суспільного життя. Не можна стверджувати, що ця тенденція зумовлювалася лише політикою держави, адже відповідні традиції на побутовому рівні закладалися ще з непам'ятних часів. У жодній іншій суспільній сфері не знайшов такого виразного прояву один із парадоксів людської вдачі, коли елементарне прагматичне розуміння матеріальної шкоди, яку завдає алкоголь, не спонукало особу, окремі сільські чи міські громади, врешті цілий народ відмовитись від його споживання.

Таким чином, алкоголізм – це складне багатогранне явище, яке пов'язане з одного боку з традиціями, звичаями та державною політикою щодо алкоголю, а з іншого боку з психологічною особливістю людини. Виробництво та реалізація алкоголю протягом тисячолітньої історії впливали на розвиток різних сфер суспільного життя українського народу.

Корчма відіграла важливу і неоднозначну роль у житті українського народу. Про її значення засвідчує той факт, що вона пережила цехи, братства та інші суспільні інститути, які вагомо впливали на його національно-економічний і культурний розвиток. Порівняно із закладами для споживання алкоголю інших європейських народів українська корчма мала схожі тенденції розвитку, хоча й відрізнялася від них більш демократичним загальнонародним характером.

З'ясування суті та змін суспільних функцій корчми є важливим і цікавим не лише з історико-етнографічної точки зору. Впродовж свого розвитку в Україні, а особливо в досліджуваній період у Галичині, вона залишалася тим вузловим пунктом, у якому віддзеркалювалися характер і спрямованість усієї алкогольної політики. З іншого боку, проти корчми як уособлення розсадника пияцтва спрямовував свій наступ рух тверезості. На характер і спрямованість окреслених явищ і процесів вагомо вплинув і «єврейський фактор» який став таким собі посередником між шляхтою та русинським населенням.

Таким чином, в силу різних об'єктивних і суб'єктивних обставин євреї відігравали важливу роль у соціально-економічному розвитку українських земель і водночас стали потужним чинником зростання обсягів споживання алкоголю серед населення. Будучи впливовою силою у реалізації державної алкогольної політики, вони ще більше посилювали її негативні наслідки. Під їх впливом змінилося значення та спотворився характер корчми — найдавнішої суспільної інституції українського народу, яка поступово перетворилася на джерело поширення пияцтва та інших аморальних явищ. Завдяки євреям розширилася «багатофункціональність» алкоголю у системі товарно-грошових відносин, що став засобом посилення соціального і матеріального визиску українського селянства. Після скасування панщини пропінанція залишалася одним із найважливіших джерел прибутків дідичів, які, позбавлені дармової праці кріпаків та їхнього інвентаря, тривалий час не

могли реформувати фільваркове господарство та пристосувати його для використання вільнонайманої праці. Бурхливе зростання спиртово-горілчаної промисловості Галичини негативно позначалося на рівні соціально-економічного життя її населення, а також стримувало розвиток інших галузей промисловості.

Все це в кінцевому підсумку зумовлювало зростання рівня пияцтва серед населення, а також піднесення руху тверезості, покликаного на боротьбу з цим соціальним лихом.чином, ліквідація права пропінації, що, за висловом Івана Франка, була «останнім наростком панщини», фактично розтягнулася на шість десятиліть. Загальний прогрес у різних сферах суспільного життя вже пішов далеко вперед, товарно-грошові відносини опанували всі галузі економіки, а невелика група можновладців ще продовжувала отримувати величезні суми грошей за позбавлення привілею на виробництво і продаж горілки. Держава за кошти народу «справедливо», насправді ж значно дорожче від реальної суми, розраховувалася з пропінаторами, а невдовзі, ставши «алкогольним монополістом», вона також не допускала жодних послаблень своїх позицій у цій сфері. Саме це завдання було першочерговим при проведенні шинкарської реформи у 1909—1914 рр. За таких обставин продовжував зростати вплив «алкогольного фактора» на різні галузі економіки та соціальну сферу, про що засвідчували і гострі дебати у віденському парламенті та крайовому сеймі.

Незважаючи на окреслені явища та зрушення, Галичина залишалася найбільшим виробником і споживачем алкоголю в Австрійській імперії. Це зумовлювало зростання рівня пияцтва, що істотно впливало на розвиток національного суспільного життя українського народу.

В Галичині та Буковині напочатку ХХ ст. в контексті модернізаційних процесів культурний та суспільний простір отримав завершення своїх формуючих елементів. Протягом другої половини ХІХ ст. публічний простір

урізноманітнися від простих форм салонної культури до високого рівня музичного та театрального життя. Існуючі світські форми суспільної комунікації та локуси не були лише виключною прерогативою вищих верств населення, тут мала місце й участь середніх та нижчих верств населення, проте найчастіше ті, хто, як вважалося, належав до «світсько товариства» намагалися демонструвати свою відмінність (обранність) від інших соціальних груп, тобто культурно дистанціювати.

Представники «світського товариства» здійснювали контролюючу функцію за манерами, нормами поведінки в своєму оточенні, які поступово закріплювалися в суспільстві, ставали моделями для наслідування нижчими верствами населення, в основному міщанами. Тому, незважаючи на існування багатьох елементів архаїчних соціальних практик, спосіб життя значної частини населення Буковини до початку Першої світової війни європеїзувався.

Розміри споживання алкоголю в Галичині та Буковині, значною мірою позначались на суспільний розвиток населення. І горілка залишалась важливим маніпулюючим засобом селянства та робітників, як з боку держави, так і шинкарів. З одного боку, алкоголь поглиблював майнове розшарування населення, забезпечуючи надприбутки кільком десяткам тисяч причетних до його виробництва та реалізації осіб, а, з іншого, посилював злиденність кілька мільйонної маси селянства і робітництва. Пияцтво стало однією з причин злочинності, зумовлювало зростання різних видів захворювань, насамперед туберкульозу.

За тихих умов виникає та неухильне зростає рух тверезості, в якому знайшли віддзеркалення характер державної політики міжетнічних стосунків, внутрішні суперечності у національному таборі та інші фактори, що визначили суспільний розвиток українства в Австрії. Антиалкогольний рух виступив відвертою опозиційною силою до пануючого державного режиму. Починаюч з ругої половин XIX ст. на теренах Західної України діяв сильний антиалкогольний рух, які намагалися зменшити кількість вживання міцних

напоїв серед українського населення. Так, розпочинаючи боротьбу з шинками, корчмами які на їхню думку були основними поширювачи міцних трунків. Так, провідниками руху впершу чергу виступало греко- католицьке духовенство на чолі з єпископами Михайлом Левицьким, Йософом та Сильвестром Сембратовичем, Андреем Шептицьким та ін. Світським струмись в тверезницькому русі був преставлений товариством «Відродження» яка почала при цьому видавати періодичні видання, та відповідної літератури. Варто розуміти, що рух пройшов декілька етапів свого становлення від давання колективних присяг про відмову вживання алкоголю, до створення спочатку політичного напрямку за надання більших економічних можливостей для русинського населення. Попри тиск з боку влади і спротиву орендаторів, корчмарів та виробників алкоголю. Саме рух який зміг пройти певну еволюцію домогся певних змін, щодо алкогольної політики влади. При цьому вони дійсно намагалися покращити матеріальне та моральне становище українського населення.

Проти цього антисоціального явища з середини 70-х років XIX ст. на Буковині також виступила значна кількість інтелігенції представлена головним чином священниками, незалишилися осторонь також вчителі, письменники та громадські діячі і т.д. Спочатку методи боротьби були представлені пояснювальною роботою, серед селян також давалися різноманітні клятви тверезості, похорон пляшки та встановлення хрестів тверезості, почали створювати відповідні обряди щоб відлучити людину від вживання оковитої Потім ми спостерігаємо еволюцію руху в громадсько-політичний струмись проводяться різноманітні політичні зібрання, протести з вимогами про зміну алкогольної політики.

Виникнення, розвиток та здобутки західноукраїнського антиалкогольного руху в кінці XIX – на початку XX ст. – визначне явище не лише національної, а й світової історії національних суспільних рухів. Воно заслуговує на глибоке вивчення, щоб, використовуючи багаті історичні традиції та досвід, сприяти моральному та фізичному оздоровленню

української нації . Таким чином, у кінці XIX – на початку XX ст. відбувся також етап становлення «світського струменя» українського руху тверезості, який в організаційно-ідеологічному відношенні залишався в зародковому стані. Найголовнішим здобутком стало виникнення товариства «Відродження», що безпосередньо переслідувало завдання викорінення пияцтва. Вибух Першої світової війни спинив розгортання роботи в цій царині, але національні громадські об'єднання виступили головною силою антиалкогольного руху у 1920-30-х роках.

Джерела:

1. Виковіна (Чернівці). 1863 р. 29 травня (1862–1863).
2. Боротьба проти жидів у краю // Діло. 1897 .
3. Буковина 1892 р., 1894 Ч 30 с.1, Ч.23. с.2 1894. Ч. 11. с.3 3.,4.
4. Відродження. Ч. 1, 7–8, Ч. 6 23–24.
5. Галицька Русь, №90, 1892 .
6. Головна Руська Рада (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденції» / За ред. О. Турія, упорядн. У Кришталович та І. Сварник. Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету, 2002. 270 с.
7. ДАЧО. Ф.320 Митрополія Буковини. ОП. 1. Спр. 3321. Листування з церковними парафіями про проведення престольних свят. 57 арк. 8
8. Державний архів Чернівецької області. Ф.1. Оп. 1. Спр. 750. Арк. 2— 20.
9. Діло. Щоденник. Львів, 1880—1939. 115. 1911. 1.119.
10. Допись. Изъ Товтеръ// Буковински Ведомости .1895 5 (17) березня 105, 2 с.
11. З дебатів навколо крайового бюджету // Діло. 1901. 30 травня.
12. Зизда М. У «рідній» корчмі // Відродження, 1938 р.
13. Зъ дебаты горевчанои. Промова посла д-ра Андрея Коса // Діло. 1901. 3, 8 травня.
14. Историческія песни малорусскаго народа. Т. II. Вип.11.
15. Краєвий бюджет на 1909 рік // Діло. 22 вересня.
16. Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. К.: Дніпро, 1989. 590 с. – десь видалила
17. Навроцький В. П'янство і пропінація в Галичині // Громада: Українська збірка. 1882. Т. V. 23 — 41с.
18. Основа, 1862, январь.

19. Охримович В. Про смертність в Галичині і її причини на основі офіційних даних // Народ. 1892. Ч. 20—21. с. 215—216; Ч. 24. 246—247с; 1893.Ч. 3. с. 29; Ч. 25. . 43—44с.
20. Пастирські листи слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького.Торонто , 1965 С.10.
21. Переворот в гостинно— шинкарським промислі //Діло. 1909. 24 грудня.
22. Парфанович С. Алькоголь і туберкульоз // Відродження.1930. Ч.2. С. 8-11.
23. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / упоряд. М. Пазяк. К. : Наук. думка, 1991. 440 с.
24. Русская правда. 1888. 1 липня
25. Русская правда. 1890. 15 вересня; 1891. 1 березня, 11 квітня.
26. Соймові справи // Діло. 1914. 2 лютого 336 .
27. Трильовський К. З мого життя (Уривок зі спогадів)// «Гей, там на горі Січ іде».
28. Феллер М. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них. Дрогобич : Відродження, 1994. 229 с.
29. ЦЦА України у Львові, ф. 146, оп. 33, спр. 2124—2167. спр. 3321—3626, 3634—3644 .
30. Чайківський К. Села наші жидоватіють // Діло. 1895. 9 березня. 2
31. Чубинський П.П.Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. СПб, 1879. Т.7.Вып. 2. 560 с.
32. Ювілей «Відродження» (підсумки) // Відродження. 1934. Ч. 23—24. 180-183с.

Використана література

33. Алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД як соціальні проблеми: характеристика та шляхи попередження. (Дата звернення 11.11. 2021 р.) URL <https://www.br.com.ua/referats/Medicina/18514.htm>.
34. Бахус. История винопития. СПб: Браке, 1994. 399 с.

35. Бервецький М. Макунів. Нарис з історії рідного краю. Львів. 2017 .100 с.
36. Бородин Д. Н. Кабак и его прошлое // Бахус. История винопития. СПб.: Браск, 1994. 188 с.
37. Ботушанський В. Антиалкогольний рух на Буковині у 70-х рр. ХІХ - на початку ХХ ст. / Василь Ботушанський // Україна - Європа - Світ : міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця / редкол.: Ю. М. Алексєєв, Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець [та ін.]. – Тернопіль, 2011. – Вип. 5 : Україна - Європа - Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку : у 2 ч., Ч. 2. – С. 39-50.
38. Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.). Чернівці: Золоті литаври, 2000. - 340 с.
39. Брик О. С. Українсько— єврейські взаємовідносини. Вінніпег, 1961. 383 с.
40. Буковина: історичний нарис. / Ред. кол. СС. Костишин, В.М. Ботушанський, О.В. Добржанський, Ю.І. Макар, О.М. Масан, Л.П. Михайлина. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
41. Верига В. Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – початок ХХст.) . Львів:

Використана література:

42. Гаджимурадов И. О кавказском происхождении слова «вино».3с. URL: https://www.researchgate.net/publication/339442100_O_kavkazskom_proishozdenii_slova_vino 40.
43. Гадамський Т. Хрести тверезості – свідки всенародної боротьби за тверезість, 2016. [Електронний ресурс] : <https://kyrios.org.ua/spirituality/19819-hresti-tverezosti-svidki-vsenedrodnoi-borotbi-za-tverezist.html>
44. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства . К, 1959 .150 с.
45. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (ХІХ – 30-ті ХХ ст.). К., Наукова думка, 1993. 199 с.
46. Грицак, Ярослав. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). Київ: Критика, 2006. – 630 с.
47. Громада. Українська збірка / Упорядкована М. Драгомановим. № 5. Женева, 1882. 272 с. [Електронний ресурс] :

http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_hromada_1882/e_dzherela_hromada_1882.pdf

48. Грушевський М.С. Історія України-Руси в одинадцятих томах .Т.І.-VIII.К.: Наукова думка, 1991-1996.
49. Гуйванюк М. Р. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900-1914 рр.). - Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 254 с. [Електронний ресурс] : https://otherreferats.allbest.ru/history/00001613_2.html
50. Дитятин И. Царский кабак Московского государства. СПб.:Санкт — Петербург:, 1895 255 с.
51. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.
52. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). Видання друге. К., 1918. 154 с.
53. Драк М. Фірма Бачевських у Львові і розвиток лікеро-горілчаної промисловості в Галичині (1782–1939). Львів, ПП Сорока, 2004. 37 с.
54. Дячишин О. Черче моє рідне село. «Добра книжка»: Торонто, 1969. 141 с.
55. ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. Історико-економічне дослідження в двох томах ТОМ 1. Київ Ніка-Центр 2011. 694 с.
56. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні Т. 1— 3. К., 1994, 1995. 1230 с.
57. Жартівливі пісні (родинно-побутові). Упорядники О. І. Дей, М. Г. Марченко (тексти), А. І. Гуменюк (мелодії). Київ. Наукова думка. 1967. 800 с.
58. Житецкій И. Евреи в Южной России. К.: Кієвская Старіна, 1901. 210 с.
59. Зеркаль С. Руїна козацько — селянської України. Нью-Йорк, 1968. 250 с.
60. История государства и права России (учебник) // Под ред. Ю.П. Титова . осква: Проспект, 1998. С. 473 с.
61. Історія економіки та економічної думки: навч. посібник (модульний варіант) / Д. П. Богиня, Н. М. Краус, О. В. Манжура та ін. Хмельницький: ХНУ, 2010. 428 с.
62. Історія європейські ментальности/ За ред.. Петера Дінцельбахера – Льві: Літопис, 2004.720 с.

63. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаїта народні перекази Чернівці: «Молодий буковинець», 2000 р. 208 с.
64. Кайндль= Kaindl R. F. P.Ф.Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart = Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / Переклад з нім. В.Ю.Іванюка; післямова О.М. Масана. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 300 с.
65. Коберський К. Україна в світовому господарстві. Українська стрілецька громада: Прага, 1933. 79 с. 241.
66. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. К.: Наукова думка, 1988. 250 с.
67. Кратко М. /Боротьба з алкоголізмом на теренах Західної України (XVII ст. — початок XX ст.) Світогляд №2, 2009 с. – 40.)
68. Кувеньова О.Ф. Громадський побут українського селянства. К.: Наукова думка, 1966. – 135 с.
69. Кузик М. Роль греко-католицького духовенства в боротьбі за тверезість. Історія. 2010. № 4. 86 с.
70. Кузич-Березовський І. Праісторія України. Кн. II. б/д. 235 с.
71. Купчанко Г. Некоторые историко-географические сведения о 86.Буковине. К.: Типография М.П. Фрица, 1875. 315 с.
72. Лаба В. «Не пийте, хлопці», Вкраїна просить. Історія боротьби галицьких українців за своє духовне визволення. / В.Лаба. Львів, 2000. 87 с.
73. Латигіна Н. А. Культура народів Північного Причорномор'я в період раннього залізного віку. Ч.2 . // Гілея: науковий вісник. 2013. № 72. 32-37.с. URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_6
74. Лебедев В.А. Питейное дело. СПб.: Санкт — Петербург .Тип. Правительств. Сената,, 1898. 106 с.
75. Лежогубский Т. Страшный враг (про алкоголь). з фундації ім. Стефана Дубравського. «Прсвіта»: Львів, 1904 С.47-48
76. Лендел М.А. Аграрні відносини на Закарпатті: Уроки минулого і сучасність / Лендел М.А. Ужгород, 1999. 275 с.
77. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. К. : Наукова думка, 1977 р.,

78. Макунів – нарис з історії рідного краю історія землі моїх батьків Видання 2— ге, доповнене. Львів .2017. 176 с.
79. Маланчук В. А. Побут українців у дослідженнях Володимира Гнатюка // Народна творчість та етнографія . 1973. № 2. 28 — 35 с.
80. Манастырський А. Проповдь о святкованью неділь и святъ// Candela. Foaie bisericeasca literara. Anul 1897. Cernauti, 1897. 530 с.
81. Мартинович І.М.Храмъ на бковинской Руси// Руська хат. Буковинський альманах на рік 1877. Львів — Чернівці: З друкарні товариства шимени Шевченка, 1877 . 459 с.
82. Михайло Тимофіїв .Жиди і народне господарство України . Відень : видання "Юганбор", 1923. 65 с.
83. Мицюк О. Аграризація жидівства України . Прага, 1932. 176 с.
84. Монолатій І. Галицькі євреїв австрійський період (1772 — 1918 pp.) URL <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/monolatij1.htm>
85. Народна архітектура Українських Карпат XV— XVII ст. К. : Наук. думка, 1987. 269 с.
86. Огієнко І. Етимологічно — семантичний словник української мови. Канада, 1982. Т. 2. 400 с.
87. Онацький Є. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / . Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. — Буенос-Айрес, 1965. Т. 7, кн. 1748-1749 с.
88. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. — 185 с. 280.
89. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорського імперіалізму – Львів: Книжково-журнальне видавництво. 1954 р. 183 с.
90. Папенко Є. Структура та організаційна будова українських сокільських товариств у Східній Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. [Електронний ресурс] / Є. Папенко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. - 2015. Вип. 2(1). 88-92 с. [Електронний ресурс] : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=

91. Петрів Р. В. Генезис капіталізму, у містах Східної Галичини в кінці XVIII — першій половині XIX ст. (1772—1850). Івано-Франківськ, 1993. 283 с.
92. Плахонін.А. Ібн Русте / Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; . К. : Інститут історії України НАН України, 2005. Т. 3 .672 с.
93. Побережник Інна. Сільська корчма та побут корчмаря Хотинщини: за матеріалами Чернівецького музею народної архітектури та побуту // Буковина: історичні та етнокультурні студії : матеріали 4 Міжнар. наук. конф. "Кайндлівські читання", Чернівці, 16 — 17 трав. 2007 р. Чернівці : Прут, 2007. Ч. 2. 100 — 103 с.
94. Похлѣбкин В. В. Мѣды питные // О кулинарии от А до Я: Словарь-справочник. Мн.: Полымя, 1988. 224 с .
95. Похлѣбкин В.В. История водки // Издания второе исправления и дополнено. Новосибирск: Русская беседа , 1994 р. — 144 с.
96. Прыжов И. Г. История кабаков в России в связи сь историей русскаго народа. СПб: Молодая силы, .1913. 282 с.
97. Прыжов И. Г. Корчма. Историческій очерк // Русский архив. 1866. № 7. 1053-1062 с.
98. Раковський І. 25 літ боротьби за тверезість, Львів "Відродження", 1939. [Електронний ресурс] : <https://zbruc.eu/node/62916>
99. Рудянин І. П. Греко-католицьке духовенство в боротьбі тверезість у Східній Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. П. Рудянин // Збірник навчально— методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського національного університету ім. Л. Українки. Рівне, 2008. 348 с.
100. Савчук Б. Українська етнологія: навч. посібник. Б. Савчук. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 559 с.
101. Савчук Б., Білавич Г. Учням гірських шкіл про антиалкогольний рух на Прикарпатті URL. www.gs.frankivsk.org/Content/files/Magazine/1/docs/

102. Савчук, Борис Петрович. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ — 30-х роках ХХ ст. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 245 с.
103. Садовий В. Антиалкогольні братства, товариства і гуртки та їх роль у боротьбі з пияцтвом на Галичині в ХІХ - першій половині ХХ ст. / В. Садовий. Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 2010. 88 с.
104. Свежинський П. В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. Вид-во Львівського університету, 1966. 330 с.
105. Січинський В. Чужинці про Україну. К.: Довіра, 1992. 255 с.
106. Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: історико-демографічний нарис. Чернівці: Прут, 2002. 220 с.
107. Сохацький Б. ВІСНИК ЛЬВІВ. Серія журналістики. 2004. Вип. 2 С. 274-285. ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ У ПУБЛІЦИСТИЦІ В. БАРВІНСЬКОГО(стор.279)http://old.journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk25/Visnyk25_P2_08_Sohatsky.pdf
108. Стасів, Я.В. Рух тверезості у Східній Галичині в середині ХІХ — першій третині ХХ ст. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія// Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; /Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 29
109. Франко І. Пропінація міста Бродів// Зібр. тв. у п'ятдесяти томах. Т. 44. Кн. 1.
110. Франко І. Справи крайові // Зібр. тв. у п'ятдесяти томах. Т. 44. Кн. 1. 209с.
111. Франко І. Проект 200 000 позички Бродам// Зібр. тв. У п'ятдесяти томах. Т. 44. Кн. 1. 285с.
112. Франко І. Галицько-руські народні приповідки Т.ІІ. Вип.1. С.106-116.; Наукове Т-во ім. Шевченка, Етнографічна комісія. Етнографічний збірник. Львів : З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1893.
113. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т.2К.:1976. 561 с.
114. Чайковський А. Алкоголь і законодавство //Перший Український просвітньо-економічний конгрес

115. Чучко М.К. «И взят Бога на помощь: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу)» .Чернівці: Книги–ХХІ, 2008. 318 с.
116. Шегда Н. Хрести тверезості: на перехресті минулого і сьогодення. Репортер. 2008 р. - [Електронний ресурс] : <http://report.if.ua/kultura/Hresty-tverezosti-na-perehresti-mynulogo-i-sogodennya/>
117. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: У 3 Т./Редкол. П, С. Сохань та ін. К. Наукова думка, 1990-1991. 596 с.
118. Bobrzunski M. Z moich pamiętników. Przygotował do druku Adam Galos. Wrocław Krakow: Wydawnistwo Zakładu imeni Osolinskih, 1957. 404 s. 398. S. 55.
119. Cybulski N. Proba badan nad zywieniem ludu wiejskiego w Galicyi Cracjw, 1894. S. 143-144.
120. Hryniuk S.M. The Peasant and Alcohol in Eastern Galicia in the Late Nineteenth Century: a Note // *Jornal of Ukrainian Studies* 11. 1986. No. 1. P. 75—81 .
121. Іє Galicya placi // *Nowa reforma*. 1883. № 21, 22.
122. *Rocznik statystyki Galicyi. Rok XXVI. 1912. Krajowe biuro statystyczne. Lwów, 1887, 1911., 294 s. 71. S. 34—37;*
123. *Rolnik. Warszawa, 1929—1935.146. 1918. N. 5 - S. 78;*
124. Romstorfer C., Wiglitzky H. *Vergleichende graphische Statistik in ihre Anwendung auf das Herzogthum Bukowina und das österreichische Staatsgebiet (die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder).*- Wien, 1886. – S. 15
125. *Przegląd Społeczny. 1886. T.2. S.232.*